

บทที่ 2

บริบทของการเป็นชายขอบและการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างเพศของผู้หญิงม้ง

“แม่อสอนว่าลูกผู้หญิงไม่มีพ่อ จะต้องรักนวลสงวนตัวเพราะไม่มีพ่อคอยปกป้อง หากผิดพลาดไปชาวบ้านจะดูถูก แม่เป็นผู้หญิงจะมาปกป้องแทนพ่อไม่ได้”

คำกล่าวข้างต้นมาจากคำบอกเล่าของจ้อยะ ผู้หญิงม้งเขี้ยวบ้านแม่เง๊ะ ที่สะท้อนภาพของผู้หญิงม้งภายใต้บริบทชายเป็นใหญ่ ที่ชุมชนม้งไม่ให้สิทธิผู้หญิงพูด หากเกิดกรณีความที่มีผลต่อสมาชิกครอบครัว สามีหรือพ่อเท่านั้นที่มีสิทธิจะพูดแทนครอบครัว จากการทบทวนงานศึกษาและงานวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในประเทศไทยเท่าที่ผ่านมา ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับผู้หญิงและเด็กในสังคมม้งไม่ค่อยได้รับความสนใจที่จะศึกษาเป็นประเด็นสำคัญแต่อย่างใด แม้ว่าหากพิจารณาจากข้อมูลในปี พ.ศ. 2545 จะเห็นว่าสถิติจำนวนประชากรม้งซึ่งเป็นผู้หญิงมีจำนวนมากกว่าผู้ชาย ตามทศนะของกัลยา จุฬารัฐกร (2551) ซึ่งเป็นผู้หญิงม้งเองที่ได้ศึกษากรณีผู้หญิงม้งพลัดถิ่นกลุ่มหนึ่งในอำเภอเมืองเชียงใหม่ เห็นว่างานศึกษาเกี่ยวกับสังคมม้งที่ผ่านมา ขาดมุมมองที่ทำให้ไม่เห็นภาพของสังคมม้งที่ประกอบด้วยผู้คนหลากหลายเพศ อายุ และฐานะ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและผลกระทบในระดับกว้างต่อสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในสังคมม้ง โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงและเด็กที่เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐอย่างแท้จริง

ผู้ศึกษาเองได้มีโอกาสรู้จักและทำงานร่วมกับผู้หญิงกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มหนึ่ง มาตั้งแต่ช่วงต้นปี พ.ศ.2520 ที่บ้านมารีนา ซึ่งเป็นเครือข่ายหน่วยงานเอกชนของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ในพื้นที่อำเภอเมืองเชียงใหม่ ดำเนินงานโดยมิชชันนารีหญิงชาวสเปนร่วมกับเพื่อนร่วมงาน ซึ่งเป็นกลุ่มผู้หญิงพื้นเมืองในเขตภาคเหนือ ดำเนินงานฝึกอบรมเยาวชนหญิงในเขตภาคเหนือ ที่มาจากครอบครัวชนบท ทั้งคนพื้นเมืองและจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีฐานะยากจนทางด้านเศรษฐกิจ ขาดโอกาสที่จะได้รับการศึกษาอบรมที่เหมาะสม โดยจัดหลักสูตรการฝึกอบรมอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า เพื่อต่อยอดพื้นฐานด้านงานฝีมือซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่แล้ว เพื่อเยาวชนหญิงจะได้มีโอกาสพัฒนาทักษะฝีมือ และสามารถประกอบอาชีพสุจริต ช่วยเหลือตนและครอบครัวได้ โดยใช้ระยะเวลาในการฝึกอบรม 2 ปี เริ่มดำเนินงานตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2508 ในช่วงกว่าสามสิบปีที่ผ่านมา ในกลุ่มนี้มีผู้หญิงม้งเกือบ 70 คน ที่ให้ความสนใจและใช้โอกาสที่ได้รับ เข้ามารับการฝึกอบรมอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า เพื่อต่อยอดงานฝีมือที่ผู้หญิงม้งมีอยู่เป็นพื้นฐานแล้ว เมื่อผู้ศึกษาได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาต่อในสาขาวิชาการพัฒนาสังคม จึงมีความสนใจที่จะศึกษากรณีที่

เกี่ยวข้องกับผู้หญิงที่ผ่านกระบวนการฝึกอบรมด้านนี้ และได้พิจารณาตัดสินใจเลือกศึกษา กลุ่มผู้หญิงม้ง

ในบทนี้ผู้ศึกษาต้องการศึกษาและทำความเข้าใจบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงในบริบท สังคมชายเป็นใหญ่ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง โดยจะพิจารณาจากช่วงเวลาที่กลุ่มผู้หญิงม้งกลุ่มแรกได้ เข้ามาอยู่ในตัวเมืองเชียงใหม่โดยผ่านทางกระบวนการฝึกอบรมอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าหลักสูตร 2 ปี ที่ บ้านมารีนา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 จนถึงปัจจุบัน เพื่อจะให้เห็นบริบทของกระบวนการปรับเปลี่ยน ความเป็นตัวตนของผู้หญิงม้ง โดยพิจารณาจากบริบทของการเป็นชายขอบของผู้หญิงม้งในสังคม ชายเป็นใหญ่ ผลกระทบจากวาทกรรมการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา และการ เปิด “พื้นที่ของผู้หญิง” ในการต่อรองกับอำนาจในสังคมชายเป็นใหญ่ ผ่านชีวิตของแม่และการ อบรมลูกผู้หญิงของบ้านมารีนา มาเป็นแนวทางในการศึกษา

2.1. ผู้หญิงม้งกับกระบวนการเป็นชายขอบในบริบทสังคมชายเป็นใหญ่

2.1.1 ผู้หญิงม้งกับบริบททางเศรษฐกิจและระบบการผลิตแบบดั้งเดิม

ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของม้งเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ พืชไร่ที่เป็นพืชหลักที่สำคัญของ กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง คือ ฝิ่น ข้าว ข้าวโพด ม้งปลูกข้าวไว้กิน ปลูกฝิ่นไว้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน และเป็นยา และปลูกข้าวโพดเพื่อนำมาใช้เลี้ยงสัตว์ แต่ละครัวเรือนจะมีผืนไร่ที่บุกเบิกสำหรับปลูก ข้าวหลายแปลง เพื่อหมุนเวียนพื้นที่และให้ดินมีระยะพักตัว นอกจากนี้ภายในบริเวณไร่เองยังมีพืช พันธุ์อีกหลายชนิด ในงานของ Vang and Lewis (1990) ได้อธิบายถึงกิจกรรมในวิถีการดำรงชีพของ ชุมชนม้งในรอบปีหนึ่งในหนังสือ Grandmother's Path Grandfather's Way ไว้ว่า การทำไร่ของ ชุมชนม้งมีการทำไร่ข้าว ไร่ข้าวสาลีหรือไร่ข้าวโพด และไร่มัน ทั้งนี้ช่วงเวลาในการผลิตพืชไร่ หลักๆในสังคมม้งทั้ง 3 ชนิด ข้าวและข้าวโพดจะปลูกและเก็บเกี่ยวในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือ ปลูกข้าวช่วงฤดูฝน (พฤษภาคม-มิถุนายน) และเก็บเกี่ยวช่วงเข้าฤดูหนาว (ตุลาคม-พฤศจิกายน) ส่วนข้าวโพดจะปลูกช่วงเดือน พฤษภาคม และเก็บเกี่ยวช่วงเดียวกับข้าว สำหรับฝิ่นจะปลูกในช่วง เดือนใกล้จะเข้าสู่ฤดูหนาว คือ ช่วงกันยายน-ตุลาคม และจะสามารถกรีดยางฝิ่นได้ในช่วง 2-3 เดือน ถัดไปคือช่วงธันวาคม-มกราคม เป็นปฏิทินการผลิตที่หมุนเวียนกันไปในสังคมชาวม้งในสมัยนั้น

ในงานของกรองทอง สดประเสริฐ (2551: 34) ได้กล่าวถึงเรื่องเล่าจากความทรงจำของ ชาวบ้านเกี่ยวกับระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของม้งว่า “ในไร่ข้าวไม่ได้ปลูกผัก สมัยก่อนผักปลูก พร้อมฝิ่น ผักอ้อย หวาน ไม่ใช่ปุ๋ย ในไร่ข้าวโพดก็ปลูกข้าวโพดเลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู หลังจากนั้นค่อย ปลูกข้าวโพดเหลืองเพื่อขาย เดิมนี่ข้าวโพดขาวไม่ค่อยมี ไร่ข้าว ข้าวโพดและฝิ่นปลูกที่คอย กล้วย

ปลูกไว้สองไร่..ฝิ่นเป็นยาที่ดีที่สุดในโลก แต่คนที่ใช้ใช้เกินไปเลยติด ฝิ่นแก้ได้ทุกอย่าง สมัยโน้นทำไร่ฝิ่นลาว ทางโน้นทำไร่ฝิ่น ข้าวโพดบ้าง ข้าวบ้าง เมื่อก่อนจะทำไร่ก็ถางที่ทำกินเอา ไม่มีใครว่าสมัยนั้นป่าเยอะ ใช้ที่ดินปลูกข้าว ข้าวโพด พอย้ายมาที่ห้วยसानไม่มีฝิ่นแล้ว ฝิ่นไทยไม่ให้ทำ”

เช่นเดียวกับข้อสังเกตในงานของ Geddes (1965) “...ในสมัยที่ยังไม่มีการเคร่งครัดในเรื่องฝิ่นนั้น คนชาวเขาบางเผ่า เช่น เผ่าม้ง ได้อาศัยการปลูกฝิ่นเป็นหลักทางเศรษฐกิจของพวกตน โดยอาศัยเงินที่ได้มาจากการขายฝิ่นเป็นปัจจัยซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องเงิน ซึ่งมีความสำคัญทั้งในด้านการประดับกายและประเพณีการแต่งงาน และของอื่นๆ ที่จำเป็นใช้ในกิจกรรมทางสังคมและศาสนา เพราะฉะนั้นหากพวกเขาไม่สามารถหาอาชีพอื่นอันเหมาะสมมาแทนการปลูกฝิ่นได้ พวกเขาก็จะประสบความเดือดร้อนในการดำรงชีพอย่างหนักหรืออาจถึงขั้นอดตายได้”

Geddes (1976) มองว่าระบบโครงสร้างเศรษฐกิจแบบยังชีพในรูปแบบการทำไร่โน้น เป็นการนำเอาตัวของผู้หญิงไปผูกติดกับพื้นที่การผลิตทางด้านเกษตรของครอบครัวหรือพื้นที่ทำไร่ การทำงานในไร่หรือในสวนของชาวม้งมีลักษณะของการแบ่งงานกันทำระหว่างหญิงชาย งานที่ต้องใช้แรงงานมากในช่วงสั้นๆ เช่น การโค่นต้นไม้ใหญ่ หรือการแบกหามของหนักๆ ถือว่าเป็นงานของผู้ชาย เป็นต้น ในวิธีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือแรงงาน ดังนั้น สังคมม้งไม่มีข้อห้ามสำหรับผู้ชายม้งที่จะมีภรรยาหลายคน เพื่อเพิ่มแรงงานในครัวเรือนเมื่อต้องบุกเบิกป่าผืนใหม่ แต่จะต้องเป็นผู้ชายที่มีฐานะดี หาเงินเก่ง จึงจะสามารถหาภรรยามาเพิ่มได้ เพื่อช่วยสร้างฐานะให้ดี ม้งจึงนิยมมีลูกหลายคน ซึ่งมีความจำเป็นในระบบเศรษฐกิจและระบบการผลิตเพื่อหาเลี้ยงปากท้องให้แก่สมาชิกในครอบครัวอย่างทั่วถึง จึงอาจมองได้ว่าประเพณีการแต่งงานของชาวม้งที่ “อนุญาต” ให้ผู้ชายม้งมีภรรยาได้หลายคน รวมทั้งเงื่อนไขประเพณีม้งที่กำหนดไว้ว่าผู้หญิงม้งที่แต่งงานจะต้องย้ายออกจากครอบครัวพ่อแม่เข้าไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชายหรือสามี และถือบรรพชนตามฝ่ายชายนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นการจัดหาแรงงานเพิ่มในกระบวนการผลิต

สังคมม้งจะเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ ผู้หญิงม้งคือแรงงานทั้งในไร่และในครัวเรือนบทบาทของผู้หญิงม้งที่แต่งงานแล้ว ส่วนใหญ่จะต้องเตรียมตัวที่จะให้กำเนิดบุตร ผู้หญิงม้งจะต้องทำงานทุกชนิด และตื่นนอนตั้งแต่เวลาตีสี่ตีห้า ต้องดักน้ำ ดำข้าว หุงหาอาหารให้สมาชิกในบ้านรับประทาน และหาอาหารให้สัตว์เลี้ยงด้วย พอฟ้าสว่างแล้วต้องเตรียมตัวไปทำงานในไร่ เช่น เก็บเกี่ยวฝิ่น ถางหญ้าหรือเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ปลูกไว้ในไร่ หรือหากวันไหนไม่มีงานในไร่ ก็ต้องทำงานอยู่กับบ้าน เช่น ทอผ้า เลี้ยงลูก เป็นต้น ส่วนฝ่ายชายที่เป็นสามีจะสบายมากกว่า คือนั่งจิบชา นอนสูบบุหรี่ที่บ้าน สนทนากับแขก เป็นต้น แม้ทำงานในช่วงเวลากลางวันเสร็จสิ้นลงแล้ว แต่ในตอน

กลางคืนเธอต้องปั่นฝึนและทำให้ร้อนเพื่อให้สามีสูบ งานของเธอจะสิ้นสุดลงก็ต่อเมื่อทุกคนในบ้านหลับกันหมดแล้ว

ดังจะเห็นได้จากการศึกษาการแบ่งบทบาทหน้าที่หญิงชายในระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนม้ง จากการศึกษาของ Cooper (1984: 116) ในตารางที่ 2.1 การแบ่งบทบาทหน้าที่ในระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนม้ง

ตารางที่ 2.1 การแบ่งบทบาทหน้าที่ในระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนม้ง

รายละเอียดของงาน	เพศ		รายละเอียดของงาน	เพศ	
	หญิง	ชาย		หญิง	ชาย
ไร่ข้าวหมุนเวียน					
ตัดต้นไม้		/	หยอดเมล็ดข้าว	/ ลูก	
ถางพื้นที่ไร่		/	ดำข้าว	/ ลูก	
เผาไร่		/	หุงหาอาหาร	/	
เพาะปลูก	/		ดูแลลูก	/ ลูก	
ล่าสัตว์		/	ไร่ฝั่มหมุนเวียน	/	/
ถอนหญ้า	/		ตัดต้นไม้ทุก 5-10 ปี		/
เก็บของป่า	/		เตรียมพื้นดิน	/	/
เก็บเกี่ยว	/	/	หว่าน	/	
ขนข้าวเข้ายุ้งฉาง	/	/	ค้าขายฝั่ม	/	/
เลี้ยงม้า วัว		/	นาค้า	/	/
เลี้ยงหมู ไก่	/ ลูก		การดูแลไร่นา	/	/
งานไม้	/	/	ไถ		/
งานหนัก	/	/	เพาะปลูก	/	
เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม	/		ดูแล	/	
สานตะกร้า		/	เก็บเกี่ยว	/	/
ตักน้ำ หาไม้ทำเชื้อเพลิง	/ ลูก		เลี้ยงควาย		/ ลูก

จะเห็นว่างานที่ผู้หญิงทำเฉพาะงานในไร่ก็มีมากกว่าผู้ชาย และบางงานที่เป็นงานของผู้ชาย ผู้หญิงก็ทำด้วยไม่ว่าจะเป็นตัดต้นไม้ ถางพื้นไร่ เผาที่ เก็บเมล็ดพันธุ์ ยังเป็นงานประเภทครัวเรือน ผู้หญิงจะต้องรับผิดชอบมากกว่าผู้ชายอีกสองเท่าตัว แม้ผู้ชายจะมีภาระหน้าที่ต่างๆ ในการสัมพันธ์กับสังคมภายนอก เพราะต้องรับผิดชอบงานในพื้นที่สาธารณะและส่วนตัว แต่ในความเป็นจริงแล้ว ผู้หญิงมักเป็นผู้ที่ทำงานหนักที่สุดและยาวนานที่สุด ผู้หญิงมักต้องตื่นแต่เช้าตอนไก่ขันครั้งแรก เพื่อเตรียมอาหารให้ครอบครัว และสัตว์เลี้ยงในบ้าน เช่น หมู ไก่ ในขณะที่ผู้ชายยังคงนอนหลับ ยิ่งกว่านั้น ผู้หญิงยังต้องเป็นคนขึ้นรถกลับบ้านเป็นคนสุดท้าย หลังจากการทำงานของแต่ละวันอีกด้วย (Lee, 2005: 24-25 อ้างใน กัลยา จุฬารัฐกร, 2551: 47) ซึ่งผู้ศึกษาได้สัมผัสความเป็นจริงในเรื่องนี้ เพราะโอกาสที่ได้เข้าหมู่บ้านเพื่อไปเยี่ยมครอบครัวของผู้หญิงซึ่งเป็นกรณีศึกษา ก็เห็นว่าผู้หญิงในสังคมหมู่บ้านในปัจจุบัน ก็ยังต้องรับภาระงานตลอดวันตั้งแต่เช้าตรู่จนถึงเวลาเข้านอนถึงจะได้มีเวลาพักผ่อนบ้าง

กัลยา จุฬารัฐกร (2551) ได้สรุปว่าบทบาทและฐานะของผู้หญิงในสังคมจารีตประเพณีเดิม คือช่วงก่อน พ.ศ. 2511 สังคมสมัยนั้นค่อนข้างมีเอกภาพ เนื่องจากสมาชิกในครอบครัวและชุมชน ต้องช่วยเหลือและพึ่งพากันบนพื้นฐานของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติของผู้ชายเป็นหลัก ก็ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก มังจึงนิยมมีลูกหลายคน ซึ่งมีความจำเป็นในระบบเศรษฐกิจและระบบการผลิตเพื่อหาเลี้ยงปากท้องให้แก่สมาชิกในครอบครัวอย่างทั่วถึง จึงอาจมองได้ว่าประเพณีการแต่งงานของชาวม้งที่ “อนุญาต” ให้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน รวมทั้งเงื่อนไขประเพณีที่กำหนดไว้ว่าผู้หญิงที่แต่งงานจะต้องย้ายออกจากครอบครัวพ่อแม่เข้าไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชายหรือสามี และถือบรรพชนตามฝ่ายชายนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นการจัดหาแรงงานเพิ่มในกระบวนการผลิต

ในงานของกรรทอง สุกประเสริฐ (2551) ได้เน้นให้เห็นชัดว่า “ในบริบทสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิม (ก่อน พ.ศ. 2519) แสดงให้เห็นภาพระบบ โครงสร้างสังคมม้งที่ยึดติดโยงกับประเพณีวัฒนธรรมเป็นแก่นแกนของชีวิต อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ในงานศึกษาหลายๆ ชิ้นสอดคล้องกับเรื่องเล่าของผู้อาวุโสในหมู่บ้านผู้ชายมีบทบาทต่อชีวิตผู้หญิงม้ง ทั้งในแง่ของระบบการผลิต ผู้หญิงคือส่วนหนึ่งของแรงงานในครัวเรือน” โดยยกความทรงจำของผู้อาวุโสชายของบ้านเปี่ยมน้ำใจวัย 82 ปี ที่ได้เล่าถึงบทบาทสถานภาพของหญิงชายชาวม้งในสมัยก่อน พ.ศ. 2519 ว่า “ผู้ชายชี้กร้านชี้เกียจอยู่ที่แต่ละคน ผู้หญิงผู้ชายต่างคนต่างช่วยกัน ผู้หญิงตื่นมาหุงข้าว ผู้ชายมาซอยผักหมู น้ำอยู่ไกลเอาถังไปหาน้ำช่วยกัน ผู้หญิงต้องตื่นแต่เช้ามืดเพื่อตำข้าว ทำครัวเสร็จก็ไปทำไร่ เหนื่อยมาก

คนขี้เกียจก็มี อยู่ดอย ผู้หญิงทำงานหนักกว่าผู้ชาย ทำอะไรก็ผู้หญิง ทำข้าว อะไรก็ผู้หญิง ทำกัญชง ทอกกัญชง ทำเป็นไหม ทอเป็นผ้า ผู้ชายทำไม่เป็น กินข้าว ทำไรเท่านั้น” (กรองทอง, 2551)

ผู้หญิงม้งไม่มีส่วนในการตัดสินใจและไม่มีอำนาจควบคุมการผลิตและการขายผลผลิต ในสังคมม้ง สามิและระบบเครือญาติเป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกพื้นที่เพาะปลูก เลือกพืชหลักในการเพาะปลูก งานศึกษาจากมุมมองของผู้ชายม้งเอง (เต็งเม้ง, 2550: 113) กล่าวถึงกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับความมั่นคงของวิถีชีวิตในครอบครัวและในระบบเครือญาติในระบบสังคมชายเป็นใหญ่ นั้นมีระบบแซ่สกุลและการสืบทอดบรรพชนทางฝ่ายชายเป็นตัวกำกับ ให้แซ่เดียวกันและร่วมบรรพชนเดียวกันต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน เพื่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ผู้หญิงในฐานะที่เป็นเมียต้องเชื่อฟัง สามิ ไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การตัดสินใจเป็นเรื่องของผู้ชายม้ง (สามิหรือหัวหน้ากลุ่มแซ่ในกลุ่มย่อย) ผู้หญิงในสังคมม้งเป็นเพียงผู้ตามและคอยปฏิบัติตามผู้ชาย ผู้หญิงม้งต้องเชื่อฟัง ทำงานเก่ง และอยู่ใต้การครอบงำของผู้ชายจึงถือว่าเป็น “ผู้หญิงที่ดี หรือเมียที่ดี” ในกรณีศึกษาของ Cooper (1984) พบว่าแม้ในระบบการผลิตในชุมชนม้งที่เริ่มปรับเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนมาเป็นการผลิตเพื่อขายนั้น ปรากฏว่าผู้หญิงม้งในฐานะภรรยาจะไม่มีอำนาจในการควบคุมการขายผลผลิต และจะไม่ได้รับเงินโดยตรงจากผู้ชายที่เป็นสามิ

2.1.2 ผู้หญิงม้งกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

ในความเชื่อตามจารีตประเพณีเดิมของม้งต่อความเป็นหญิงชาย มีระบบโครงสร้างจักรวาลวิทยา รวมทั้งความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณในการบูชาผีบรรพบุรุษ (Ancestor spirits) ของแซ่ตระกูลผู้ชาย (Lee, 2005: 18) ภายในบ้านของม้งแต่ละครัวเรือนจะมีหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษตั้งอยู่ตรงฝาผนังด้านที่ตรงข้ามกับประตู ถ้าลูกหลานละเลยไม่เซ่นไหว้หรือทำให้ผีบรรพบุรุษไม่พอใจ ผีอาจทำให้สมาชิกในเรือนเจ็บป่วยได้ ดังนั้น สมาชิกในครัวเรือนจึงต้องเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษเป็นประจำ การบูชาผีบรรพบุรุษจึงไม่เพียงแต่เป็นรากฐานสำคัญของระบบความเชื่อ ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์ทางเครือญาติ แต่มีอำนาจต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตัวตนแต่ละคนและครอบครัว รวมทั้งความสัมพันธ์กับชีวิตของคนม้งตั้งแต่เกิดจนตายอีกด้วย และยังเป็นพื้นฐานสำคัญในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเพศหญิงเพศชายในสังคมม้ง (Symonds, 1991) ดังกล่าวไว้ในสุภาษิตคำสอนของม้งที่เกี่ยวกับหญิงชายและชีวิตคู่ เช่น “ดวงดาวเก้าดวง ไม่เท่าดวงจันทร์ดวงเดียว ลูกชายเก้าคน ไม่เท่าพ่อคนเดียว” ซึ่งบ่งชี้ว่าเป็นสังคมปิตาธิปไตยอย่างแท้จริง และที่ตอกย้ำอย่างชัดเจนถึงการเป็นสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่คือ “เตาไฟเก้าเตา อุ่นไม่เท่าดวงอาทิตย์ดวงเดียว ลูกสาวเก้าคนดี ไม่เท่าลูกชายคนเดียว”

ในการสร้างครอบครัวใหม่สิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณา คือ เรื่องของตระกูลและเครือญาติ “กินผลไม้ให้ดูเมล็ด จะแต่งงานให้ดูตระกูล กินเนื้อให้ดูกระดูก จะแต่งงานให้ดูเครือญาติ” หลังแต่งงานผู้หญิงต้องย้ายเข้าบ้านสามี เนื่องจากสังคมม้งเป็นสังคมแซ่สกุลที่สืบเชื้อสายทางบิดา ทำให้มรดกและทรัพย์สินต่างๆ ที่ครอบครัวเป็นเจ้าของอยู่ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน บ้าน เงินทอง หรือแม้แต่ระบบความเชื่อ และเครือข่ายทางสังคมผ่านระบบเครือญาติ แซ่ตระกูลจึงตกเป็นมรดกของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงหรือลูกสาวนั้นเป็นคนที่ต้องออกจากบ้านไปเมื่อแต่งงานไปเป็นสะใภ้ จึงทำให้มรดกและทุนต่างๆ ในสังคมของลูกสาว เป็นทุนและมรดกที่ฝ่ายสามีได้รับมรดกตกทอดมาแซ่ตระกูล จนมีการเปรียบเทียบว่าในสังคมม้งนั้น “ผู้ชายเป็นเหมือนรากและลำต้นของต้นไม้ ส่วนผู้หญิงเป็นเหมือนใบไม้และดอกไม้” ดังนั้น “ถ้าหากวันใดสังคมม้งไม่มีผู้ชาย นั่นก็หมายถึงการไม่มีสังคมม้งและคนม้งอีกต่อไป” (Hang, 1986: 34 อ้างใน Symonds, 1991: 34)

ความเชื่อเกี่ยวกับความเจ็บป่วยในวิถีชีวิตชาวม้ง เมื่อมีการเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำของผีหรืออาจจะเป็นการกระทำของปีศาจที่ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติของสมาชิกในครัวเรือน หรือบางคนอาจจะไปละเมิดทำสิ่งไม่ดีต่อผีเจ้าที่หรือผีอื่นๆ ถูกทำให้เจ็บป่วย และในพื้นที่นี้เองที่ผู้หญิงม้งเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องคือ “ผียา” คนที่มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและรักษาอาการเจ็บป่วยจะมีห้องผียาอยู่บ้าน “ผู้หญิง” มักจะเป็นผู้ทำพิธีไหว้ผียา เพราะผู้หญิงมีความรู้ความชำนาญด้านสมุนไพร เนื่องจากต้องรับผิดชอบหาผักในป่า ดังนั้นยาเจ็บป่วยการรักษาขั้นต้นของม้งคือการรักษาด้วยสมุนไพร ถ้าไม่หายจึงปรึกษาหมอทรง หรือบางครั้งอาจจะใช้ทั้งสองวิธีพร้อมกันก็ได้ ส่วนมาก “ผู้หญิง” จะเป็นผู้รักษา “ผู้หญิงม้ง” มีความชำนาญในการใช้สมุนไพร โดยเฉพาะผู้หญิงที่มีอายุสมุนไพรที่ใช้รักษาจะแยกเป็นสมุนไพรป่าและสมุนไพรที่ปลูกเอง โดยทั่วไปม้งจะใช้เฉพาะส่วนที่เป็นรากเท่านั้น จะมีบ้างบางครั้งที่ใช้ใบในจำนวนสมุนไพรทั้งหลายนี้ “ผื่น” เป็นสมุนไพรพื้นบ้านอย่างหนึ่งที่ม้งใช้รักษาอาการเจ็บป่วย อรรถธูยา ศิริผล (2544: 114) อธิบายการใช้ผื่นเป็นยาของม้งว่ามี 2 รูปแบบ ได้แก่ การใช้เป็นยาสามัญประจำบ้าน ถ้ามีอาการปวดกล้ามเนื้อ เมื่อยหลังเมื่อยเอวจากการทำงานหนัก หรือปวดหัว เป็นไข้ ปวดท้อง เป็นต้น และการใช้เป็นตัวยาหลักของหมอยาพื้นบ้าน มี 2 ขนาน ขนานแรกใช้เป็นตัวยารักษาแผลสด กระดูกหัก และแผลขนาดใหญ่ เช่น แผลจากปืน ใช้วิธีสูบผื่นเพื่อบรรเทาอาการปวด ส่วนขนานที่สองใช้ผื่นเป็นยาล้างแผล

เนื่องจากผู้หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดลูกโดยเฉพาะลูกชายที่จะสืบทอดแซ่ตระกูล สังคมม้งให้ความสำคัญต่อผู้หญิงในการดูแลแม่หลังคลอดและทารกแรกเกิด ม้งมีธรรมเนียมประเพณีในการปกป้องดูแลสุขภาพของมารดาหลังคลอดและเด็กแรกเกิดที่ทำให้มีอัตราการตายของเด็กต่ำกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น (Kundstadter และคณะ, 1990 และ Symonds, 1991) ได้เล่าถึงการดูแลแม่หลังคลอด

และเด็กแรกเกิดของมึงขาวว่า เมื่อเด็กออกจากท้องแม่ แม่สามีจะพันด้ายสีขาวและสีแดงรอบคอเด็ก ด้ายสีขาวสำหรับผูกขวัญไว้กับตัว ซึ่งในตอนนี้มี 2 ขวัญ ส่วนด้ายสีแดงสำหรับป้องกันอันตรายจากผีร้าย พ่อของเด็กจะนำลูกผู้ชายไปฝังใกล้ๆเสากลางบ้านซึ่งมีผีสายตระกูลอยู่เพื่อเด็กชายจะเติบโตมาเป็นหัวหน้าเป็นเสาหลักของบ้านและตระกูลในการปกป้องสมาชิกในครอบครัวและในแซ่ตระกูล (Yang, 1997: 2-3) ส่วนรกของลูกสาวจะถูกฝังข้างเสาเตียงของพ่อแม่หรือใกล้กับบริเวณที่คลอด เพื่อเด็กหญิงจะโตมาเป็นผู้หญิงที่ดีและให้กำเนิดบุตรหลานหลายคน (Symond, 1991: 119) ส่วนของเสียอื่นๆ ที่เกิดจากการคลอดจะนำไปฝังดินมิดชิดให้ปลอดภัยจากการพบเห็นของผีร้าย เพราะจะเป็นอันตรายต่อแม่และเด็ก

การเกิดและตายห่างกันเพียงแค่มหายุจว่าจะอยู่หรือไป มึงเชื่อว่าความตายเป็นการเดินทางของวิญญาณไปยังอีกโลกหนึ่ง วิญญาณของคนตายจะเดินทางไปยังดินแดนที่เป็นที่อยู่ของวิญญาณบรรพบุรุษในโลกแห่งความมืด แล้วพักอาศัยอยู่ที่นั่นจนกว่าจะกลับมาเกิดใหม่ ทั้งนี้เพราะความเชื่อว่าเสากลางบ้านเป็นสิ่งเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์กับโลกแห่งวิญญาณ และเชื่อมโยงคนในสายตระกูลกับบรรพบุรุษ ผีบ้าน เป็นผีประจำเสาเอกซึ่งอยู่กลางบ้าน เสาผีนี้มีความสำคัญมากโดยเฉพาะยามตาย มึงเชื่อว่า วิญญาณของ “ผู้ชาย” ในเรือนจะต้องกลับมาที่เสานี้ก่อนไปพบผีบรรพบุรุษและกลับไปเกิดใหม่

ทั้งนี้ ที่โคนเสาจะฝังรกของเด็กผู้ชายทุกคนที่เกิดในเรือน ซึ่งรกรนี้จะใช้พิสูจน์ว่าวิญญาณนั้นเป็นสมาชิกในสายตระกูล การตายในบ้านจะทำให้มั่นใจว่าเมื่อตายแล้วจะได้ไปอยู่กับบรรพบุรุษในสายตระกูลตน เฉพาะสมาชิกในสายตระกูลเดียวกันเท่านั้นที่ตายในบ้าน คนที่ไม่ใช่สมาชิกในตระกูลจะนั่งหรือนอนที่โคนเสาไม่ได้ ถ้าฝ่าฝืนจะเกิดหายนะและการแตกแยกในเรือน เสานี้ต้องตั้งบนพื้นดิน ไม่มีสิ่งใดปกคลุม เพราะมิฉะนั้นจะทำให้วิญญาณคนตายเข้าไปไม่ได้ (Binney, 1968) ในขณะที่ผู้หญิงมึงไม่มีตัวตนและไม่มีพื้นที่ภายในบ้านเมื่อตายไป

เวลามีคนตายหรือศพในครอบครัว นอกจากบทบาทในการรับผิดชอบควบคุมดูแลการหุงข้าว เนื่องจากการหุงข้าวเป็นกิจกรรมที่ต้องทำตลอดเวลา “ผู้หญิงมึง” จะทำหน้าที่คอยเฝ้าศพปิดแมลงวันหรือแมลงอื่นๆที่มาไต่ตอม ผู้ศึกษาเคยคุยกับเขวชนหญิงมึงที่รู้จัก และเคยไปนั่งเฝ้าศพคนในครอบครัวในระยะใกล้ มีความรู้สึกกลัวและต้องทนนั่งสุดคมกลืนศพ แต่สังคมมึงก็ให้บทบาทนี้แก่ผู้หญิงมาโดยตลอด พอถึงเวลาฝังศพจะมีการหาทำเลที่ฝังศพ โดยจัดให้ผู้ชายฝังด้านทิศตะวันออกส่วนผู้หญิงฝังทางทิศตะวันตก ทั้งนี้เพราะมึงถือว่าทิศตะวันออกเป็นทิศของผู้ชายเป็นด้านที่แข็งแรง ส่วนทิศตะวันตกเป็นผู้หญิง เป็นด้านที่อ่อนแอ ในพิธีการฝังศพจะมีเฉพาะผู้ชายเท่านั้นที่เข้าร่วมพิธีฝัง

ปัจจุบันนี้ความเชื่อและปฏิบัติตามจารีตประเพณีเดิมของสังคมดั้งเดิมตั้งแต่เกิดจนตาย เริ่มปรับเปลี่ยนไปมาก โดยเฉพาะภายในกลุ่มชาวม้งจำนวนหนึ่ง ที่ได้เปลี่ยนความเชื่อไปนับถือศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ ซึ่งระหว่างศาสนาทั้งสองนี้ การหันมานับถือศาสนาคริสต์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมม้งมากกว่าศาสนาพุทธ ทั้งนี้เนื่องจากศาสนาคริสต์เชื่อในพระเจ้าองค์เดียว และยังห้ามเคารพเทพเจ้าอื่น ๆ รวมทั้งทำพิธีเซ่นไหว้ใดๆ ศาสนาคริสต์บางนิกายต้องการให้ม้งปฏิเสธความเชื่อดั้งเดิมอย่างถอนรากถอนโคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาคริสต์นิกายเซเวนธ์เดย์แอเดเวนทิสต์ที่ห้ามดื่มเหล้า กินเนื้อหมู และเข้าร่วมพิธีเซ่นไหว้ผี ตามประเพณีเดิมของการนับถือบรรพบุรุษ

2.1.3 ระบบเครือญาติ เป็นพื้นฐานสำคัญในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเพศในสังคมม้ง

ในสังคมวัฒนธรรมแทบทุกแห่งทั่วโลก “ระบบเครือญาติ” มีบทบาทสำคัญในการควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องลิขสิทธิ์ใช้สอยและการแบ่งปันทรัพยากร การจัดตั้งกลุ่มแรงงานไปจนถึงการเลือกคู่ครอง เพศสัมพันธ์ การแต่งงานสร้างครอบครัว และยังมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคมที่สำคัญอีกอย่างน้อยสองประการด้วยกัน คือกฎเกณฑ์ว่าด้วยที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงาน และกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการสืบสายเลือดหรือการนับญาติ ซึ่งทั้งสองอย่างเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดตั้ง กลุ่ม และองค์กรทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง (ยศ, 2548)

ข้อมูลจากการสำรวจและศึกษาเปรียบเทียบสังคมวัฒนธรรมต่างๆ ทั่วโลก การจัดที่อยู่อาศัยแบบปิตุพงศ์คือฝ่ายหญิงต้องย้ายออกจากบ้านของตนไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชายภายหลังการแต่งงาน พบมากที่สุด ประมาณร้อยละ 67 เช่น สังคมจีน ผู้หญิงเป็นฝ่ายย้ายเข้าไปอยู่ในบ้านของฝ่ายชาย และต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจการดูแลสั่งงานของฝ่ายชาย ปราศจากที่พึ่งและหลักประกัน เธอเป็นเพียงคนแปลกหน้าหรือเป็นคนนอก จนกว่าจะตั้งครรภ์และให้กำเนิดบุตรชายแก่ครอบครัวสามีเท่านั้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า สังคมม้งเป็นรูปแบบเดียวกับสังคมจีน

ในทางกลับกัน การจัดที่อยู่อาศัยแบบมาตุพงศ์ คือฝ่ายชายต้องออกจากบ้านของตนไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิงมีประมาณร้อยละ 15 เช่นในสังคมชาวนาไทยภาคเหนือ ผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางการผลิต การค้าขาย พิธีกรรมทางศาสนา ไปจนถึงกิจกรรมอื่นๆ ของครัวเรือน ภายใต้โครงสร้างของครัวเรือนแบบนี้ ผู้หญิงจึงมีบทบาทฐานะสำคัญทางสังคมและเป็น “ผู้ผลิต” ของสังคมอย่างแท้จริง แต่ในเงื่อนไขปัจจุบันการจัดที่อยู่อาศัยแบบมาตุพงศ์เริ่มแปรเปลี่ยนไปตามกระแสหลักคือการใช้นามสกุลของสามีหากมีการจดทะเบียนสมรส แม้ว่าปัจจุบันจะมีกฎหมายในหลายๆ ประเทศเริ่มให้สิทธิผู้หญิงเลือกใช้นามสกุลเดิมของพ่อแม่ของตนได้ แต่ส่วนใหญ่ก็ยังใช้ชื่อสกุลของสามีเป็นหลัก

เนื่องจากรูปแบบสังคมมั่งเป็นรูปแบบปิดพวงที่สืบเชื้อสายทางฝ่ายชาย เครือญาติในสายตระกูล (lineage) เดียวกันนี้ จะมีขอบเขตไปห้าชั่วรุ่นอายุคน (generations) คือนับแต่รุ่นลูก รุ่นพ่อแม่ รุ่นปู่ย่า รุ่นทวด และรุ่นพ่อแม่ของทวด (เทียด) ดังนั้นในระหว่างชาวมั่งด้วยกัน หากสามารถสืบสาวไปได้ว่า สืบเชื้อสายโดยตรงมาจากห้ารุ่นดังกล่าว ถือว่าเป็นสายตระกูลเดียวกัน ซึ่งมีกฎเหล็กคือ “ห้ามแต่งงานระหว่างตระกูลเดียวกัน”

ระบบแซ่สกุลในสังคมมั่งถือว่าเป็นระบบที่คอยควบคุม กำกับ และดูแลความสัมพันธ์ระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในสังคมมั่งให้อยู่ในกรอบเท่านั้น หรือให้สิทธิสืบทอดจากผู้ชายหรือฝ่ายชายฝ่ายเดียว สังคมมั่งจึงมีข้อห้ามหญิงชายที่มีแซ่สกุลเดียวกันแต่งงานกัน ห้ามเกี่ยวพาราตีและห้ามมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวเด็ดขาด จึงเป็นเงื่อนไขให้เกิดการแต่งงานข้ามแซ่สกุลระหว่างหญิงชายในสังคมมั่งและกำกับความสัมพันธ์แบบชู้สาวในระบบแซ่เดียวกัน ดังนั้น แซ่ของผู้หญิงในสังคมมั่ง จึงมีไว้เพื่อเป้าหมายเดียวคือ การแต่งงาน การเกี่ยวพาราตี และความสัมพันธ์แบบชู้สาวกับผู้ชายที่มีแซ่สกุลต่างจากตัวผู้หญิงเท่านั้น ผู้หญิงมั่งจึงไม่มีสิทธิที่จะสืบทอดแซ่สกุลของตนเอง (เต็งเม้ง อย่างลือชัย, 2550) จะเห็นว่าระบบแซ่สกุลในสังคมมั่งเป็นเครื่องมือของผู้ชายมั่งอาวุโสที่ใช้ในการควบคุมเพศวิถี (sexuality) ของหนุ่มสาว โดยเฉพาะหญิงสาวมั่งนั่นเอง การควบคุมดังกล่าวนี้มีผลไปถึงการผลิตซ้ำทางชีววิทยา ทางวัฒนธรรมและทางเศรษฐกิจ เช่น การแบ่งงานกันทำตามเพศสภาพะ ทำให้ระบบแซ่สกุลยังคงสืบทอดต่อไปในระบบสังคมชายเป็นใหญ่

“ระบบเครือญาติจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเคลื่อนย้าย การบุกเบิกที่ทำกิน และการตั้งถิ่นฐานใหม่ นอกจากนี้เครือข่ายของระบบเครือญาติยังเป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่ช่วยให้เข้าถึงพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำไร่หรือการตั้งรกรากทำมาหากิน และยังเป็นแหล่งหลบภัยเพื่อหนีปัญหาความไม่มั่นคงในชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง” (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

ระบบแซ่สกุลถือเป็นโครงสร้างที่สำคัญของมั่ง มั่งยึดโยงอยู่กับระบบเครือญาติและแซ่สกุล ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของเครือญาติทั้งโดยสายเลือดและการแต่งงาน เครือญาติมีครอบครัวและเครือญาติเป็นหน่วยจัดการองค์กรและโครงสร้างทางสังคม และความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ในชุมชน ระบบเครือญาติเป็นตัวกำหนดในการตั้งถิ่นฐาน และเป็นหลักประกันในการถือครองที่ดิน ระบบเครือญาติถือเอาการสืบแซ่สกุลและเชื้อสายทางบิดา ซึ่งถือเป็นแก่นแกนของสังคมมั่ง (Binney, 1968; เสดียร ฉันทะ, 2549) โครงสร้างวงศ์ตระกูลของมั่งจะสืบทอดผ่านทางผู้ชาย ลูกชายเป็นสมาชิกของตระกูลบิดา ส่วนลูกสาวเป็นสมาชิกของตระกูลบิดาจนถึงเวลาแต่งงานจึงกลายเป็นสมาชิกของวงศ์ตระกูลสามี

ครอบครัวมั่งจึงเป็นลักษณะครอบครัวขยาย ประกอบด้วย พ่อแม่ บุตรชายบุตรสะใภ้และหลาน หลานชายหลานสะใภ้และเหลน ซึ่งถือเป็นหน่วยหนึ่งของการผลิต ดังที่กล่าวถึงการแยกครัวเรือนของชาวมั่งในประเทศไทยในงานของประสิทธิ์ ลิปรีชา (Leepreecha, 2001:49) ครัวเรือนของมั่งขาวจะแยกออกไปหลังจากน้องชายแต่งงานพารรยาเข้าบ้านได้ 2-3 ปี ครอบครัวลูกชายคนโตจะย้ายออกไปปลูกบ้านใหม่ใกล้กับบ้านพ่อแม่ ส่วนลูกชายคนสุดท้องจะอยู่กับพ่อแม่ ดูแลสมาชิกในครัวเรือนและรับมรดกจากพ่อแม่ ขณะที่มั่งเขียวส่วนใหญ่ครอบครัวลูกชายทั้งหมดจะอยู่ด้วยกัน หรืออย่างน้อยที่สุดก็ไม่แยกผิเรือนของตนจนกว่าพ่อแม่จะเสียชีวิต

ลักษณะครอบครัวขยายนี้พบเช่นเดียวกันในกรณีศึกษาครอบครัวของคนไทใต้คง (ยศ, 2543) ที่ครอบครัวมีลักษณะขยาย โดยลูกชายแต่งงานและภรรยาย้ายเข้ามาอยู่ในครัวเรือน เมื่อเริ่มสร้างครอบครัวและมีลูก ก็จะพยายามแยกตัวออกไปปลูกสร้างบ้านเรือนของตนเอง อยู่ภายในละแวกเดียวกันแต่แยกต่างหากจากบ้านพ่อแม่ ในที่สุดก็จะเหลือเพียงลูกชายคนเล็กที่อาศัยอยู่ในบ้านพ่อแม่ ลูกชายคนเล็กจะเป็นผู้สืบทอดมรดกบ้านหลังนี้ และมีหน้าที่ดูแลพ่อแม่ยามแก่เฒ่า เช่นเดียวกับครอบครัวมั่งลูกชายคนเล็กจะเป็นผู้สืบทอดมรดกและดูแลพ่อแม่เช่นกัน

เนื่องจากระบบแซ่สกุลในสังคมมั่งถือว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคม หรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจอันเป็นพื้นฐานในการดำรงอยู่ของสังคมมั่งซึ่งเป็นสังคมปิตาธิปไตย ในมุมมองจากงานเสวนาที่ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ประมาณช่วงปี พ.ศ.2546 -2547)ยศ สันตสมบัติ เห็นว่า “ผู้หญิงมั่งที่ไม่ได้แต่งงาน หรือผู้หญิงมั่งที่สามีเสียชีวิต ทั้งยังไม่มีลูกชายเป็นผู้สืบทอดตระกูล จะเปรียบเสมือนคนที่ไร้แซ่”

ทัศนะดังกล่าว ตั้งแต่มองเห็นว่ามียนัยของการตีความหมายในหลากหลายด้าน อาจดูเหมือนว่า “ผู้หญิงมั่งไม่มีตัวตนอยู่ในระบบแซ่สกุล” ซึ่งตั้งแต่มั่ง (2550) ได้เสนอมุมมองในฐานะของผู้ศึกษาที่เป็นผู้ชายมั่งว่า ในบริบทสังคมมั่ง หากผู้หญิงมั่งไม่มีแซ่หรือไร้แซ่สกุล สังคมมั่งต้องเป็นสังคมที่มีปัญหาที่มากมายและซับซ้อนทั้งสับสนและยุ่งเหยิง เพราะจะไม่รู้ว่าเป็นเครือญาติกับใคร เพราะในสังคมมั่งผู้หญิงมั่งมีแซ่สกุลของตนเองไม่ว่าจะแต่งงานหรือไม่แต่งงาน สามียังอยู่หรือเสียชีวิต ผู้หญิงมั่งก็ยังถือแซ่สกุลที่ตนถือกำเนิดในแซ่สกุลนั้น หรือในกรณีที่เปลี่ยนลูกเลี้ยง ก็ยังต้องยึดถือแซ่สกุลของพ่อแม่ผู้ให้การเลี้ยงดู เพียงแต่ว่าแซ่สกุลของผู้หญิงไม่ได้เป็นแซ่สกุลที่ถูกสืบทอดหมายถึง ลูกสาวมิได้รับอนุญาตให้เป็นผู้ถ่ายทอดแซ่สกุลเท่านั้น แต่สังคมมั่งการสืบทอดแซ่สกุลจึงเป็นการสืบทอดผ่านฝ่ายชายอย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งสรุปแล้วดูเหมือนว่าผู้หญิงมั่งไม่มีตัวตนในระบบแซ่สกุลของสังคมมั่งจริง

เพื่อมองต่างจากมุมมองดั้งเดิม จะเห็นมุมมองจากงานศึกษาของกลุ่มผู้หญิงม้ง (Hmong Women Group) เองโดย รัศมี ทอศิริชูชัย (2547) ผู้นำการศึกษาของกลุ่มได้ศึกษาข้อมูลจาก 4 พื้นที่ คือ หมู่บ้านม้ง 2 หมู่บ้านในจังหวัดเพชรบูรณ์ และอีก 2 หมู่บ้านในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยครอบคลุมในประเด็นที่มีผลกระทบโดยตรงกับผู้หญิงม้ง ไม่ว่าจะเป็น ผู้หญิงหม้าย ยาเสพติด สัตว์ชาติ การเมืองท้องถิ่น ความรุนแรงในครอบครัว และอนามัยเจริญพันธุ์ ประเด็นเหล่านี้มีผลสืบเนื่องจากโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของม้ง เป็นสังคมแซ่ตระกูลจำนวนประมาณ 13 แซ่ตระกูล ที่สืบทอดเชื้อสายทางผู้ชาย ตำแหน่งของผู้ชายในสังคมม้งถูกวางไว้เป็นเส้นตรงในแนวราบที่แข็งแกร่งโยกย้ายไม่ได้ ในขณะที่ผู้หญิงม้งเป็นเพียงแค่มุขติดกับเส้นตรงเท่านั้น สามารถโยกย้าย สับเปลี่ยน หลุดลอยออกไปจากเส้นตรง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาของผู้หญิงม้งส่วนใหญ่ คือ ผู้หญิงที่อยู่นอกกรอบหรือชายขอบ ที่สามเณยชีวิต ถูกส่งคืน ถูกหย่าร้าง การตั้งครุภณ์นอกสมรส ผู้หญิงกลุ่มนี้จะไม่ได้รับการคุ้มครองตามโครงสร้างทางสังคมของม้ง

งานของปรานี วงษ์เทศ (2549) ซึ่งมองเห็นความสำคัญของระบบเครือญาติที่ให้ความสำคัญแก่ญาติทั้งฝ่ายหญิงและชาย เนื่องจากมองเห็นว่าในสังคมทุนนิยมปัจจุบันผู้หญิงชั้นล่างชายขอบถูกเอาเปรียบในเรื่องแรงงาน ศาสนาหลักๆหรือแม้แต่ประเพณีเดิม มักให้อำนาจผู้ชายสูงกว่า และแม้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ที่ผลักดันให้ผู้หญิงต้องเข้ามามีโอกาสทำงานในเมือง แต่ผู้หญิงต้องสูญเสียการคุ้มครองจากครอบครัวและกลุ่มเครือญาติดังที่เคยมีมา แต่โดยรวมแล้วในสังคมที่มีการแข่งขันสูง และมีความไม่แน่นอนเช่นปัจจุบัน ระบบเครือญาติที่ให้ความสำคัญแก่ญาติทั้งสองฝ่ายก็ดูเหมือนจะมีความยืดหยุ่นมีทางเลือก และมีประโยชน์กับผู้หญิงมากที่สุด การทำความเข้าใจระบบสืบสายสกุลของทั้งสองฝ่ายอย่างลึกซึ้ง จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้าใจระบบของเพศสถานะในอุษาคเนย์ ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับว่าหากสังคมที่ปีตาธิปไตยยังเป็นใหญ่อยู่ “ผู้หญิงนอกจากดูเหมือนจะไม่มีตัวตนแล้ว ยังไม่มีสิทธิแม้แต่จะพูดอีกด้วย”

ในงานศึกษาเกี่ยวกับระบบเครือญาติของม้ง (อ้างในกัลยา จุฬารัฐกร, 2551) ส่วนใหญ่เสนอภาพด้านบวก แต่ในความเป็นจริงแล้วระบบเครือญาติของม้ง จะมีประโยชน์และให้ดูแลเฉพาะคนที่เป็นผู้สืบทอดของแต่ละแซ่ตระกูลซึ่งก็เป็นแซ่ตระกูลทางพ่อ (ผู้ชาย) ดังนั้นผู้หญิงในแซ่ตระกูลต้องให้ความเคารพนับถือ เพราะการดูถูกหรือทำไม่ดีกับผู้ชายคนหนึ่ง หมายถึงการดูถูกและไม่ให้เกียรติกับแซ่ตระกูลของผู้ชายนั้นด้วย โดยนัยยะนี้ ผู้ชายจึงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ โดยมีระบบแซ่สกุลเป็นฐานอำนาจที่รองรับสนับสนุนอำนาจผู้ชาย ให้อำนาจเหนือสมาชิกที่เป็นผู้หญิง ดังนั้นระบบเครือญาติจะมีพลังก็ต่อเมื่อผู้ใช้เป็นผู้ชายเท่านั้น

เนื่องจากสังคมบังคับให้ลูกชายอยู่บ้านกับพ่อแม่เป็นผู้สืบสกุล ส่วนลูกสาวต้องออกจากบ้านเปลี่ยนไปใช้แซ่สกุลสามีหลังแต่งงาน จึงทำให้ผู้ชายอยู่ในฐานะหัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่เป็นเหมือนเสาหลักของบ้านในการบริหารจัดการ โครงสร้างสังคม ทั้งในพื้นที่สาธารณะและส่วนตัว ส่วนผู้หญิงมีหน้าที่เป็นผู้ช่วยในพื้นที่ครัวเรือน ส่งผลต่อบทเรียนในการอบรมกล่อมเกลาในวัยเด็กของหญิงชายในสังคม จึงมีความแตกต่างกัน เพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้เหมาะสมกับบทบาทและฐานะทางสังคมที่จะได้รับเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ จนทำให้บางครั้งครอบครัวมีลูกมาก เพราะต้องให้มีลูกผู้ชาย ดังกรณีของครอบครัวหนึ่งที่บ้านแม่โถ พ่อแม่มีลูก 9 คน คนที่เจ็ดเป็นลูกชายคนเดียวซึ่งได้ทุนเรียนต่อคณะวิศวกรรมศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยรังสิต กำลังเรียนชั้นปีที่ 4 นอกนั้นเป็นผู้หญิงทั้งหมด ดังนั้นในจำนวนลูกเก้าคนซึ่งมีผู้ชายเพียงคนเดียว ลูกสาวแปดคนพอถึงช่วงเวลาที่ต้องแต่งงานออกเรือนไป ในขณะที่ครอบครัวนี้หวังจะมีลูกชายมากกว่าเพื่อจะได้สืบทอดตระกูล และได้สะใภ้เข้ามาเป็นแรงงานช่วยในครอบครัว

โดยนัยนี้ผู้ชายจึงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ โดยมีระบบแซ่สกุลเป็นฐานอำนาจที่รองรับสนับสนุนอำนาจของผู้ชาย ผู้ชายจึงมีอำนาจเหนือสมาชิกที่เป็นผู้หญิง ระบบเครือญาติจะมีพลังก็ต่อเมื่อผู้ใช้เป็นผู้ชายเท่านั้น สำหรับผู้หญิงระบบเครือญาติเป็นเพียงเกราะป้องกันผู้หญิงมั่ง จากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากสมาชิกแซ่สกุลอื่นเท่านั้น และจะมีพลังได้ก็ต่อเมื่อผู้หญิงมีสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกับสมาชิกผู้ชายในแซ่ตระกูลของเธอเท่านั้น หากผู้หญิงไม่มีสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับผู้ชายที่เป็นผู้สืบทอดตระกูล ระบบเครือญาติก็ไม่ให้ประโยชน์ใดๆเลย ทำให้ผู้หญิงที่ไม่มีพ่อหรือพี่ชาย หรือน้องชาย จะเสียใจมาก เพราะหมายถึงการขาดคนที่ปกป้องและช่วยเหลือในยามที่มีปัญหา อย่างไรก็ตาม ในความเชื่อของสังคม คำแนะนำของผู้หญิงด้อยอำนาจกว่า เด็กผู้หญิงคือลูกสาวของคนอื่น ความเชื่อต่างๆในชีวิตรองอิงอยู่กับระบบโครงสร้างอำนาจชายเป็นใหญ่ ในสังคมผู้หญิงมักถูกกีดกันจากพิธีกรรมต่างๆ และถือว่ามิมลทินในทางสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับการมีประจำเดือน เป็นต้น ผู้หญิงจึงมีภาพทางเพศของความเป็นสาวและอำนาจด้วยการศึกษา สังคมหลังการค้าฝิ่นพบว่า สถานภาพของผู้หญิงมั่งคั่งลดลง ทั้งๆที่ก่อนหน้านี้ทั้งหญิงชายที่มีอายุเป็นผู้อาวุโสจะได้รับความเคารพอย่างทัดเทียมกันในการประกอบพิธีกรรม

2.1.4 การหล่อหลอมความเป็นหญิงชายในสังคม

กระบวนการหล่อหลอมอบรมในสังคมเดิมของชาวม้งกระทำผ่านครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันหลัก โดยมีพ่อแม่เป็นครูและตัวแบบให้แก่ลูกๆ คอยให้การศึกษาอบรมรวมถึงการส่งต่อคุณค่า (values) บรรทัดฐาน (norms) และกฎเกณฑ์ (regulations) ต่างๆในสังคมสืบทอดต่อไปยังลูกหลาน

ถือว่าครอบครัวเป็นสถาบันแรกในกระบวนการสร้างวัฒนธรรมและความเป็นมั่งให้กับสมาชิกในสังคมมั่งอีกด้วย (Yang, 2003a: 2) โดยปกติจะเห็นว่าครอบครัวมั่งจะเป็นครอบครัวใหญ่ ครอบครัวหนึ่งจะมีลูกประมาณ 8-10 คน ยังมีลูกชายมากก็จะได้ลูกสะใภ้เข้ามาเป็นสมาชิกของครอบครัว เพิ่มจำนวนแรงงานในการผลิตสำหรับครอบครัวมากขึ้น ดังสุภาษิตมั่งที่พูดถึงความอบอุ่นใจที่มีลูกมากกว่า “มีญาติพี่น้องที่รักกัน ก็ยังไม่อุ่นใจเท่ามีลูกเต็มรอบกองไฟ มีญาติพี่น้องเต็มบ้านเต็มเมือง ก็ไม่อุ่นใจเท่ามีลูกเต็มรอบหัวหมอน” (ประสิทธิ์, 2537) ดังนั้น สังคมมั่งจึงคาดหวังและต้องการมีลูกชายมากกว่าลูกสาว และให้ความสำคัญกับลูกชายมากกว่าลูกสาวในทุกๆด้าน ด้วยเหตุนี้กระบวนการจัดเกลาและอบรมสั่งสอนลูกชายจึงมากกว่า และแตกต่างไปจากการอบรมสั่งสอนลูกสาวในหลายด้านเช่นกัน (เต็งเม้ง, 2550)

ในงานของ กัลยา จุฬารัฐกร (2551) ได้ชี้ให้เห็นความเป็นหญิงชายที่ถูกกำหนดมาตั้งแต่เกิดผ่านทางพิธีกรรมในการเกิดของเด็ก ถ้าเป็นผู้ชาย รกจะถูกฝังไว้ข้างเสาของหลักบ้าน เพื่อเด็กจะได้เติบโตมาเป็นเสาหลักของบ้านและตระกูล และปกป้องสมาชิกในครอบครัวและแซ่ตระกูล (อ้างใน Yang, 1997: 2-3) ถ้าเป็นผู้หญิง รกจะถูกฝังไว้ข้างเสาเดียวของพ่อแม่ เพื่อเด็กจะได้เติบโตเป็นผู้หญิงที่ดีและให้กำเนิดบุตรหลายคน (Symond, 1991: 119) นัยของการฝังรกจึงเป็นสัญลักษณ์การกล่อมเกลาทางสังคม วัฒนธรรมที่มีต่อเพศสภาพของหญิงชายชาวมั่งตั้งแต่แรกเกิดทันที นอกจากนั้นวัฒนธรรมมั่งจะเป็นตัวกำหนดให้สมาชิกในสังคมได้เรียนรู้ความแตกต่างระหว่างเพศผ่านทางสัญลักษณ์ภายนอกต่างๆเช่น เสื้อผ้า พิธีกรรม สุภาษิตคำพังเพย นิทานปรัมปรา และการแบ่งบทบาทหน้าที่ในครอบครัว ชุมชน ให้เห็นถึงตัวแบบความเป็นหญิงชายที่มีความแตกต่างกัน

ในแต่ละวัฒนธรรมจะมีการใช้สุภาษิตในการสรุปวิถีชีวิตของทั้งคนและสิ่งสร้างธรรมชาติต่างๆไว้เป็นบทเตือนสอนการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในสังคมมั่งก็เช่นกัน (กัลยา, 2551) ผู้หญิงมั่งมีอยู่ 3 ประเภทหลักๆ คือ ประเภทแรก “ผู้หญิงดีและขยัน” มีความรับผิดชอบ ฐานะ รู้จักหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ขยันขันแข็ง ทำมาหากินเป็น กตัญญูพ่อแม่ เคารพผู้ใหญ่ ปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกในสังคมได้อย่างไม่มีที่ติ ประเภทที่สอง “ผู้หญิงไม่ดี จี้เกียจ” ชอบความสะดวกสบาย ไม่เอาการเอางานเลย ไม่รู้หน้าที่ ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ไม่เชื่อฟังผู้ใหญ่ ต้องให้ผู้ใหญ่คอยด่าว่าถึงจะลงมือทำ ส่วนประเภทสุดท้าย “ผู้หญิงไม่รู้จักรู้ที่ต่ำที่สูง” ไม่สนใจสิ่งต่างๆรอบตัว เอาหูไปนาเอาตาไปไร่ ไม่มีความรับผิดชอบ ไม่มีความรอบรู้มาก อาจรวมถึงผู้หญิงที่สติไม่ดีด้วย เช่นเดียวกับสุภาษิตของคนพื้นเมืองที่พูดถึงลักษณะแม่หญิง 9 แบบ คือ แม่หญิง (ผู้หญิงดีแท้ สมบูรณ์แบบ) แม่ยัง (ผู้หญิงจี้เกียจ) ส่วนแบบที่สามถึงเก้า คือ แม่กระซังกันรื้อ แม่ตุตตะกั่ว แม่จนครวลงล่าง แม่ยังม้าเหาะ แม่เถาะ

ขอบัว แม่ชุกหัวต่างหมอน และแม่นอนอาดฟาด ก็คงเข้าช่วยผู้หญิงแบบที่สามในสังคมมั่งเช่นกัน ดังนั้น จึงเป็นบทบาทหน้าที่โดยตรงของผู้หญิงมั่ง ในการประพฤติปฏิบัติตามในคำสั่งสอนดังกล่าว

2.1.4.1 ผู้หญิงมั่งในฐานะลูกสาว

ในงานของเต็งเม้ง (2550) ผู้หญิงมั่งที่อยู่ในฐานะลูกสาวในอดีต ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาเรียนรู้เช่นเดียวกับลูกสาวชาวมั่งในสังคมปัจจุบัน เพราะต้องอยู่กับระบบการผลิตในไร่ ซึ่งต้องการแรงงานจากสมาชิกภายในครัวเรือน ดังนั้นลูกสาวจะต้องอยู่ช่วยพ่อแม่ทำงานทั้งในบ้าน และนอกบ้าน และเมื่อเปลี่ยนสถานภาพไปเป็น สะใภ้ เป็นแม่ เป็นย่า-ยาย ก็ต้องทำงานเช่นเดิมหรืออาจจะหนักกว่าเดิม ทำให้ผู้หญิงมั่งใช้แรงงานและเวลาส่วนมากในการผลิตในไร่และงานภายในครอบครัว

ในสังคมมั่งเนื่องจากลูกสาวเป็น “ผู้หญิงของคนอื่น” กล่าวคือ ต้องจากครอบครัวพ่อแม่ หลังจากแต่งงานไปเป็นคนของตระกูลฝ่ายผู้ชายใช้แซ่สกุลสามี ลูกสาวจึงถูกคาดหวังให้เป็นแรงงานการผลิตที่สำคัญของครอบครัว ไม่ว่าจะผลิตลูกไว้ช่วยงานและสืบสกุล รวมไปถึงผลิตแรงงานทั้งในไร่ ในครัวเรือน ดังนั้นเมื่อเด็กหญิงมั่งโตพอที่จะทำงานด้วยตนเอง สถานะของเธอก็จะเปลี่ยนไปเป็น “ผู้หญิง” บทบาทของผู้หญิงในฐานะลูกสาว จึงเป็นการลองสวมบทบาทของแม่ ด้วยการพยายามทำงานแทนแม่ (กัลยา จุฬารัฐกร, 2551)

การสวมบทบาทของแม่เพื่อเป็นลูกสาวที่ดี คือ ต้องตื่นเช้า เพื่อทำอาหารให้กับครอบครัว เตรียมอาหารให้สัตว์เลี้ยง เช่น หมูและไก่ ก่อนที่จะออกไปทำไร่แต่เช้า เพราะแดดจะได้ไม่ร้อนมากทำให้อยู่ทำไร่ได้นาน และเสร็จก่อนคนอื่นที่ตื่นสาย นอกจากเก่งในเรื่องงานไร่แล้ว ต้องเป็นคนขยันและมีความสามารถในการทำไร่ ต้องเก่งในเรื่องการเพาะปลูกพืชผัก สมุนไพร รวมไปถึงการที่สามารถทำไร่ทั้งผืนคนเดียวได้ในกรณีที่พ่อกับแม่ไปทำไร่อีกผืนหนึ่ง เมื่อเสร็จจากงานไร่แล้ว งานบ้านที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับการเป็นผู้หญิงมั่ง เพื่อเตรียมเป็นภรรยาที่ดีในอนาคตคือ การเย็บปักถักร้อย เพราะสังคมมั่งถือว่า ผ้าปัก คือ คุณสมบัติของผู้หญิงมั่ง กัลยา (2551) ได้ย้ำให้เห็นคุณค่าของผู้หญิงในสังคมมั่ง ผ่านทางทักษะฝีมือที่จะทำให้ผ้าปักนั้นมีสีสันและความประณีต ผ่านระยะเวลาเป็นแรมเดือน ทำให้เสื้อผ้าธรรมดาชุดหนึ่งเกิดมูลค่าขึ้นมาได้ และผ้าปักยังช่วยเพิ่มมูลค่าและคุณค่าในสังคมมั่งอีกด้วย

โดยปกติแล้ว เมื่อเด็กผู้หญิงมั่งอายุได้สัก 7-8 ปี ก็จะเริ่มฝึกทำงานปักภายใต้การดูแลแนะนำจากแม่และพี่สาว และฝึกฝนทักษะในงานปักที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้นจนถึงอายุ 15-16 ปี จะเป็นช่วงวัยสาวที่งานปักกลายมาเป็นงานที่ทำให้ผู้หญิงมีคุณค่ามากขึ้น นอกจากการปักผ้าด้วยฝีมือละเอียด

เพื่อเตรียมสำหรับชุดต่างๆในการฉลองปีใหม่มั่ง และเทศกาลอื่นๆ ผู้หญิงสาวมั่งจะเตรียมงานปักที่ปักปิดเป็นความลับมิให้ใครรู้ นอกจากตัวหญิงสาวเอง ซึ่งเรียกงานชิ้นนี้ว่า “งานปักที่เป็นความลับ” ขณะที่ปักงานชิ้นนี้หญิงสาวต้องปิดหน้าต่างแอบทำมิให้ใครเห็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อหรือบรรดาพี่น้องที่เป็นชาย แม้ว่าบางครั้งแม่หรือพี่สะใภ้จะผ่านมาเห็นผลงานชิ้นนี้ แต่ก็ต้องเก็บเอาไว้ไม่บอกให้คนอื่นรู้ บางครั้งเด็กสาวมั่งจะเกาะกลุ่มสักสามสี่คนทำงานปักผ้าด้วยกันขณะเดียวกันก็เป็นโอกาสแลกเปลี่ยนทักษะการปักกับเพื่อนๆ งานปักที่เป็นความลับจะต้องเสร็จก่อนที่หญิงสาวจะแต่งงาน และจะต้องเก็บรักษางานชิ้นนี้ไว้เป็นอย่างดี โดยมีแม่คอยช่วยเป็นหูเป็นตาให้ ในกรณีที่ไม่มีแม่ พี่สะใภ้จะเป็นผู้ดูแลแทน หรืออาจจะเป็นป้าหรือน้าดูแลให้

ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเข้าไปในหมู่บ้านมั่งเพื่อเยี่ยมชมครอบครัวการศึกษา ในช่วงก่อนที่จะมีงานปีใหม่มั่ง ช่วงปี พ.ศ. 2551 - 2552 ได้เห็นผู้หญิงมั่งตั้งแต่อายุประมาณ 7-8 ขวบขึ้นไปจนถึงวัยคุณยาย ต่างก็ก้มหน้าก้มตาปักผ้า หลังจากเสร็จภารกิจจากงานในไร่ สวน และงานบ้าน เพื่อเตรียมเสื้อผ้าชุดใหม่สำหรับสมาชิกทุกคนในครัวเรือน เพื่อร่วมฉลองโอกาสปีใหม่มั่งในแต่ละปี ซึ่งจะตระเตรียมทุกปี และสังเกตเห็นว่าผู้หญิงมั่งเย็บปักผ้าจากด้านหลัง แต่ลายที่ปรากฏออกมาก็ถูกต้อง นับว่าเป็นทักษะที่ฝึกฝนมาตั้งแต่เด็ก ผู้ศึกษาได้รับคำอธิบายเพิ่มเติมจากแม่ของลูกศิษย์สาวมั่ง จากบ้านแม่จิ ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ว่า ผู้หญิงมั่งชาวจะปักลวดลายจากด้านหน้า แต่ผู้หญิงมั่งเย็บจะปักจากด้านหลัง และมูลค่าของชุดมั่งที่ทำด้วยฝีมือจริงๆ เฉพาะค่าปักผ้าตบแต่งชิ้นใหญ่ๆหลักๆแต่ละชิ้น ค่าปักชิ้นละ 2,500 บาทขึ้นไป แต่ปัจจุบันการปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้ผู้หญิงมั่งในหมู่บ้าน ไม่ค่อยมีเวลามาปักผ้าด้วยตนเอง ดังนั้น ในช่วงใกล้เทศกาลปีใหม่มั่งจะมีพ่อค้าแม่ค้าชาวมั่ง จากตัวเมืองเชียงใหม่หรือจากต่างถิ่น นำผ้าปัก ลายตบแต่งสำเร็จรูป หรือชุดมั่งทั้งของชายและหญิงสำเร็จรูปขึ้นไปขายถึงหมู่บ้าน แต่ลายผ้าหรือเครื่องตบแต่งที่ทำด้วยเครื่องจักรก็ไม่สวยและไม่มียุคค่าสูงเท่ากับงานที่ทำด้วยฝีมือจริงของผู้หญิงมั่ง

สิ่งที่สำคัญที่สุดนอกเหนือจากการเป็นลูกสาวที่ดี นอกจากงานบ้าน งานไร่ และงานเย็บปักถักร้อยแล้ว ลูกสาวต้องไม่ทำให้พ่อแม่อับอายขายหน้าต่อชุมชน โดยเฉพาะเรื่องของการรักนวลสงวนตัว (กัลยา, 2551) การท้องก่อนแต่งเป็นสิ่งที่พ่อแม่ในสังคมมั่งไม่ปรารถนา โดยเฉพาะในกรณีที่ท้องแล้วผู้ชายไม่ยอมแต่งงานด้วย เพราะทำให้พ่อแม่รู้สึกอับอายขายหน้าชุมชน และทำให้คุณค่าของลูกสาวลดลงไปทันที ดังนั้น สังคมมั่งจึงห้ามมิให้ผู้หญิงที่ท้องโดยไม่แต่งงานคลอดลูกในบ้านพ่อแม่ของตนเอง โดยอ้างว่ากลัวจะผิผีบ้านผีเรือน เพื่อให้ลูกสาวเกิดความกลัว ไม่กล้าประพฤติตัวไม่ดีไม่เหมาะสม เป็นการป้องกันไว้ก่อน

ดั่งกรณีศึกษาของ “จ๊ยะ” (กรณีศึกษาในบทที่ 4) ซึ่งเป็นลูกสาวคนสุดท้องของครอบครัว ปัจจุบันเป็นแม่ลูกสอง ได้เล่าถึงการได้รับการอบรมสั่งสอนจากแม่ตั้งแต่เป็นเด็กหญิงตัวเล็ก ๆ ว่า “...แม่จะคอยอบรมสั่งสอนเสมอว่าเป็นลูกผู้หญิงไม่มีพ่อ (ถ้าพร้าพ่อตั้งแต่อายุได้หนึ่งขวบ) จะต้องรักนวลสงวนตัวเพราะไม่มีพ่อคอยปกป้อง หากผิดพลาดไปจะถูกชาวบ้านดูถูก แม่เป็นผู้หญิงจะมาปกป้องแทนพ่อไม่ได้ เพราะชุมชนมองไม่ให้สิทธิผู้หญิงพูด” หากเกิดกรณีความที่ผลกระทบต่อสมาชิกครอบครัว สามีหรือพ่อเท่านั้นที่มีสิทธิจะพูด ดังนั้น แม่จึงคอยย้ำสอนว่าเป็นลูกผู้หญิงไม่ต้องพูดมาก ไม่ไปเที่ยวบ้านคนอื่นบ่อยๆ โดยไม่จำเป็น หากเกิดมีการพูดคุยสนทนากัน หากเราไม่พูดฟังอย่างเดียว ยามเกิดมีเรื่องอะไรขึ้นมา เขาก็จะหาว่าเราเอาเรื่องไปเล่า หรือหากพูดมากก็อาจมีปัญหาเช่นกัน เนื่องจากไม่มีพ่อมาคอยปกป้อง ก็จะได้รับ การดูถูกนินทาจากชาวบ้าน โดยที่ตัวเราเองไม่สามารถแก้ตัวหรือชี้แจงใดใดทั้งสิ้น

2.1.4.2 ผู้หญิงมั่งในฐานะ “เมีย” หรือ “สะใภ้”

“ผู้หญิงมั่งที่ปราศจากสามีเปรียบเสมือนสิ่งไร้ค่า” วิถีคิดในวัฒนธรรมของชาวม้งได้กำหนดสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงว่า เกิดมาเป็นลูกผู้หญิงทุกคนต้องมีลูก จึงเป็นวิถีคิดและความมุ่งมั่นของผู้หญิงต่อการแต่งงาน และเป็นจุดประสงค์สำคัญเพื่อการมีลูก มากกว่าจะเป็นผลจากการสนองความต้องการทางเพศ จากวิถีคิดดังกล่าวการตั้งครรภ์และการมีลูก จึงเป็นภาระหน้าที่ที่สังคมกำหนดให้มาตั้งแต่เกิดของผู้หญิงมั่ง สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงจะมีค่าก็เมื่อตนเองแต่งงานแล้ว และสามารถมีบุตรสืบสกุลให้กับครอบครัวของสามีได้ โดยเฉพาะหากมีบุตรเป็นผู้ชาย นั้นหมายถึง การได้รับความรักความเอาใจใส่ที่ดีขึ้น จากครอบครัวของสามี (เสถียร จันทะ, 2549) การแต่งงานเป็นเป้าหมายหลักในชีวิตสำหรับหนุ่มสาวม้ง คือ การสืบทอดวงศ์ตระกูลทางผู้ชาย ผู้หญิงที่ไม่แต่งงานจะไม่เป็นที่พึงพอใจของครอบครัว เพราะทำให้ครอบครัวสูญเสียความสัมพันธ์ทางสังคม สูญเสียค่าเลี้ยงดูลูกสาว และเป็นการเสียหน้าของวงศ์ตระกูล

โครงสร้างสังคมม้งกำหนดให้ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง มีบทบาทหน้าที่ในพื้นที่บ้าน (Domestic sphere) มีหน้าที่ในการจัดการดูแลบ้าน เลี้ยงดูลูก และมีหน้าที่คอยดูแลสามี ทำงานในครัวเรือน ตักน้ำ เก็บฟืน ห่ออาหาร ประกอบอาหาร ดำข้าว ปั่นฝ้าย ทอผ้า และ ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ เวลาทำไร่ผู้หญิงช่วยถาง ช่วยปลูก และ เก็บเกี่ยวพืชไร่ ผู้ชายมีหน้าที่ฟันไม้ เสา และ ถางที่ดิน ปลูก และ เก็บเกี่ยวพืชไร่ ดังนั้น หน้าที่ของภรรยาชาวม้ง ต้องทำงานบ้านทุกประเภท เช่น ทำอาหาร เลี้ยงสัตว์ ตักน้ำ เก็บฟืน ตัดไม้ ถางหญ้าในไร่ กรีดฟืน ปั่นฝ้าย ทอผ้า เลี้ยงลูก รับใช้สามี ผู้ชายที่มีภรรยาที่ไม่สามารถมีบุตรชายสืบตระกูลได้ สามารถหาภรรยาคืนใหม่เพื่อจะได้มีบุตรสืบสกุล และต้องช่วย

ภรรยาคนแรกทำงาน (บุญช่วย, 2506: 99) เนื่องจากสังคมมีส่วนใหญ่ยังเป็นสังคมเกษตรกรรม ทำให้มีความต้องการแรงงานสูงมาก สังคมจึงนิยมมีลูกหลายคนเพื่อเอาไว้ใช้เป็นแรงงานในครัวเรือน นอกจากนี้ ผู้ชายมั่งมีในฐานะหัวหน้าครัวเรือนและผู้สืบทอดเชื้อตระกูล จึงมักสะสมแรงงานภาคเกษตรโดยการแต่งเมียหลายคน เพื่อเป็นแรงงานและเพื่อให้มีลูกชายหลายคนเอาไว้สืบสกุล ในขณะที่ผู้หญิงไม่สามารถทำเช่นผู้ชายได้ เพราะผู้หญิงไม่ใช่หัวหน้าครอบครัว และผู้สืบสกุลของเชื้อตระกูลเหมือนผู้ชาย (Lee, 2005)

เมื่อแต่งงานแล้ว ผู้หญิงมั่งจึงกลายเป็นสมบัติของผู้ชาย การแต่งงานของผู้หญิงมั่งนอกจากจะหมายถึงการที่ตัวต้องออกจากเหย้าเรือนแล้ว ทั้งชีวิตของผู้หญิงมั่งยังต้องกลายเป็นสมบัติของผู้ชาย เพราะผู้หญิงมั่งต้องหันมานับถือผีบรรพบุรุษในสายตระกูลของฝ่ายชายอย่างถาวร เมื่อแต่งงานแล้ว ฝ่ายชายจะเป็นผู้ชี้ขาดและมีบทบาทในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ (สมัย สุทธิธรรม, 2541) ดังที่งานของ เดอ โบวัวร์ กล่าวถึงความเป็นผู้อื่นของผู้หญิงว่า “เมื่อเธอเป็นเด็กผู้หญิง ผืนแผ่นดินทั้งหมดเป็นบ้านของเธอ ป่าเป็นของเธอ เดียวนี้เธอถูกปิดอยู่ในขอบเขตอันจำกัด ธรรมชาติถูกลดลงเป็นเพียงขนาดของต้นไม้ในกระถาง...เธอมีสามีเป็นตัวแทนของสังคมมนุษย์” De Beauvoir (1949, อ้างใน วารุณี ฐิริสินสิทธิ์, 2545: 43-54)

เดอ โบวัวร์ เสนอประเด็นคำถามหลักว่า ทำไมผู้หญิงอยู่ในสภาพและยอมรับความเป็น “ผู้อื่น” (The other) ในความสัมพันธ์ทางสังคม และเชื่อว่าผู้หญิงเป็นผลผลิตของสังคม “การเข้าใจเกี่ยวกับโลกของเธอ...มีความจำกัดมากกว่า...ชีวิตในฐานะปัจเจกของเธอมีความสมบูรณ์ และมีความหมายน้อยกว่าผู้ชาย” (วารุณี 2545: 34) การแต่งงานทำให้ชีวิตผู้หญิงถูกจำกัดอยู่แต่ในบ้าน โลกของเธอมีเพียงบ้าน สามี และลูก การที่ถูกจำกัดอยู่แต่ในบ้าน ทำให้ผู้หญิง “ไม่สามารถสร้างความเป็นตัวเธอขึ้นมาได้ เธอขาดซึ่งเครื่องมือที่จำเป็นสำหรับการยืนยันความเป็นตัวตน ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล และผลที่ตามมาคือ ความเป็นปัจเจกบุคคลของเธอไม่ได้รับการยอมรับ” (วารุณี 2545: 456) “เธอได้มอบความเป็นตัวเธอให้อยู่ในมือของสามี และเขาเป็นคนให้ความหมายกับมัน” (วารุณี 2545: 448) ทศนะของ เดอ โบวัวร์ ช่างสอดคล้องกับชีวิตของผู้หญิงมั่งเป็นอย่างยิ่ง ที่มีบทบาทหน้าที่ในพื้นที่บ้านแต่ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ แม้ว่าสังคมกำหนดให้ผู้หญิงมีบทบาทหน้าที่ในพื้นที่บ้านแต่ก็มิได้หมายความว่าผู้หญิงมีสิทธิ อำนาจในการตัดสินใจในกิจการต่างๆ ในบทบาทหน้าที่ที่รับผิดชอบ ต้องได้รับความเห็นชอบจากสามีก่อน ส่วนการตัดสินใจในการจัดการเรื่องบ้าน การศึกษาลูก สามีและระบบเครือญาติจะเป็นผู้ตัดสินใจ สภาพการณ์ที่ผู้หญิงต้องอยู่ในโลกแคบๆ ของครอบครัว สัมพันธ์กับโลกภายนอกผ่านทางสามี รับรู้ว่าเธอคือยกย่องและอยู่ในสภาพที่พึงพิง ไม่เคยยืนขึ้นในสภาพที่เป็นองค์ประธาน ผู้หญิงอยู่ในโลกของผู้ชาย เธอเป็นผู้อื่น โลกนี้

เป็นโลกที่เธอไม่ต้องรับผิดชอบ “ การมองสิ่งต่างๆให้ทะลุปรุโปร่งไม่ใช่เรื่องของเธอ เพราะเธอถูกสอนให้ยอมรับในอำนาจของเพศชาย ดังนั้นเธอจึงหยุดการวิพากษ์วิจารณ์ การค้นหา การตัดสินใจด้วยตัวเอง และปล่อยสิ่งต่างๆเหล่านี้ให้กับคนชั้นที่เหนือกว่า”

ในสังคมม้งหญิงชายสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างเพศก่อนแต่งงานได้ แต่ก็ต้องระมัดระวังมิให้เป็นการลบหลู่ผู้ใหญ่หรือผีเรือน การแต่งงานมิได้หลายวิธี ตั้งแต่การหมั้นหมายกันตั้งแต่ยังเล็กระหว่างพ่อแม่ทั้งสองฝ่าย การส่งเจ้าแก่ไปสู่ขอโดยตรง (tshoop coj) จนถึงการลักพาหรือพาหนีโดยฝ่ายชายเป็นผู้กระทำ จากนั้นจึงส่งผู้ใหญ่มาติดต่อแจ้งแก่ฝ่ายหญิง โดยทั่วไปการแต่งงานตามประเพณีจะเกิดขึ้นหลังจากคู่หนุ่มสาวได้อยู่กินกันมาระยะหนึ่งแล้ว อาจจะเป็น 1-2 ปีแล้วแต่จะตกลงกัน มีคู่สามีภรรยาบางคู่ที่อยู่กินกันจนลูกอายุ 3-4 ปี แล้วยังไม่เข้าพิธีแต่งงานตามประเพณีก็มี แต่ที่รับทราบกันว่าเป็นคู่สามีภรรยาที่จะต้องทำพิธีแต่งงานในโอกาสต่อไป การแต่งงานนั้นฝ่ายชายจะเป็นผู้จ่ายค่าสินสอดทั้งหมดให้แก่พ่อแม่ของเจ้าสาว ซึ่งในพิธีแต่งงานจะต้องมีเจ้าแม่ของทั้งสองฝ่าย เข้านั่งเจรจาดำรงค่าตัวเจ้าสาวกันจนเป็นที่ตกลงกัน โดยทั่วไปชาวม้งนิยมครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียว แต่ก่อนอนุญาตให้ชายมีภรรยาหลายคนได้ ด้วยเหตุผลสำคัญ คือ ต้องการบุตรชายไว้สืบสกุลและความต้องการแรงงานทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น

ในกรณีการแต่งงานแบบหนีตามกัน (tshoob tog qws) จะเกิดขึ้นบ่อยมาก โดยฝ่ายชายพาผู้หญิงไปอยู่ที่บ้านของพ่อแม่ตน วันรุ่งขึ้นจึงส่งผู้แทนไปแจ้งให้บิดามารดาของฝ่ายหญิงทราบอย่างเป็นทางการ จากนั้นในวันที่สามจึงยกขบวนกลับไปเยี่ยมคารวะพ่อแม่กับญาติพี่น้องของเจ้าสาวอย่างเป็นทางการ หากทั้งสองฝ่ายยังไม่พร้อมก็จะนัดกันหลังจากนี้ หากมีความพร้อมก็จะจัดพิธีแต่งงานอย่างเป็นทางการขึ้นทันที โดยจัดที่บ้านพ่อแม่ของฝ่ายเจ้าสาว ใช้ระยะเวลาประมาณหนึ่งวันหรือหนึ่งคืน หลังจากนั้นกลับไปทำพิธีที่บ้านเจ้าบ่าว เพื่อขอบคุณคณะที่ไปช่วยงานและรายงานให้พ่อแม่ของเจ้าบ่าวได้รับทราบ เป็นการเชื่อมประสานระหว่างญาติพี่น้องหรือแซ่ตระกูลรวมกันเป็นเครือญาติ ถือเป็นขั้นตอนสำคัญในการบอกกล่าวแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของทั้งสองบ้าน คือ การที่เจ้าสาวถูกตัดความสัมพันธ์กับผีเรือนของฝ่ายพ่อแม่ตน แล้วไปอยู่ภายใต้การคุ้มครองของผีเรือนฝ่ายชายแทน นอกจากนั้นยังมีประเด็นของค่าสินสอดหรือค่าน้ำนม กับการเป็นพยานบุคคลในส่วนของญาติฝ่ายหญิง เพื่อช่วยประคับประคองและแก้ไขปัญหาคอครอบครัวที่อาจเกิดตามมาในอนาคต (ประสิทธิ์ และอะภัย, 2552)

ปัจจุบันชาวม้งยังนิยมแต่งงานด้วยวิธีนี้ เพราะไม่สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก การมีภรรยาคนที่สองของม้งมักเกิดขึ้นโดยวิธีหนีตามกันนี้ เพราะเป็นการกระทำของบุคคลสองคนเท่านั้น ไม่มีญาติหรือผู้ใหญ่เป็นพยานในการใช้ชีวิตคู่ หากว่าเกิดความล้มเหลว ในการใช้ชีวิตคู่ฝ่ายชายสามารถที่จะ

หาหญิงสาวมาแต่งงานใหม่ได้อีก ผู้เขียนได้เจอกรณีศึกษาผู้หญิงมั่งคั่งคนหนึ่งที่ถูกชายที่มามีแอบชอบเธอใช้วิธีนี้ แต่น่าจะเรียกว่าการหลอมากกว่าหนีตามกัน แต่อีกสองกรณีเป็นลักษณะหนีตามกัน ซึ่งจะกล่าวถึงในบทที่ 3 และบทที่ 5 แม้ในอดีตสังคมมั่งคั่งจะนิยมการแต่งงานโดยการฉุดหรือพาหนี กรณีที่เกิดขึ้นเป็นส่วนมากในการฉุด กระทำเมื่อหญิงสาวไม่เต็มใจรับรักชายหนุ่ม ก็จะใช้วิธีฉุดซึ่งนำไปสู่การแต่งงานในภายหลัง ในปัจจุบันการฉุดของมั่งเริ่มสูญหายไปแต่ยังไม่ขาดหายไปจากสังคมมั่งเลยทีเดียว เนื่องจากฝ่ายหญิงที่ถูกฉุดไปนั้น บางคู่มีชีวิตครอบครัวไม่สมบูรณ์ บางคู่อาจทำร้ายตัวเอง แต่บางคู่ก็ประสบความสำเร็จกับชีวิตคู่ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับมั่งเริ่มมีการศึกษาเพิ่มขึ้น ทำให้มั่งมีความคิดและวิถีชีวิตที่แตกต่างออกไป จึงได้เลิกวิธีการฉุดไปบ้าง

2.1.4.3 ผู้หญิงมั่งในฐานะ “แม่”

“ความเป็นแม่ คือองค์ความรู้ยิ่งใหญ่และสำคัญมากต่อการสร้างมนุษยชาติ” (ปราณี วงษ์เทศ, 2550) ความเป็นแม่ถูกมองว่าเป็นหน้าที่ที่สัมพันธ์กับความเป็นผู้หญิง ซึ่งสังคมทั่วโลกก็ยกย่องความเป็นแม่ สถานะต่างๆของผู้หญิงล้วนเกี่ยวกับการมีอำนาจ เพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเกี่ยวข้องในแต่ละสถานะจะมีไม่เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นฐานะ “ผู้ใช้อำนาจ” หรือ “ผู้ถูกกระทำ” และจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม การสร้างภาพลักษณ์ความเป็นแม่ในสังคมไทย มีพื้นฐานมาจากอิทธิพลที่สำคัญคือรัฐอุดมการณ์ในการสร้างภาพความเป็นแม่ มีรากฐานสืบทอดมานานแล้วจากโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม การรับวัฒนธรรมจากอินเดีย จีน หรือตะวันตก ซึ่งล้วนแต่เป็นสังคมที่ยกย่องที่ยกย่องเพศชาย ทำให้ศาสนาที่สังคมไทยรับมายกย่องเพศชายทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น อุดมการณ์แบบนี้ถ่ายทอดสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่โดยเฉพาะในโรงเรียน

ในบริบทของครอบครัวมั่งก็เช่นกัน พ่อเป็นผู้มีอาวุโสสูงสุด และเป็นที่เคารพของสมาชิกทุกคนภายในครอบครัว พ่อมีที่นั่งประจำในโต๊ะอาหารของครอบครัว ภรรยาและลูกๆจะต้องค้อมหัวและย่อตัวลงเมื่อเดินผ่านบริเวณที่พ่อนั่งอยู่ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ พ่อเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจภายในครอบครัว ในขณะที่ “แม่” เป็นศูนย์กลางของความรัก ความผูกพัน และความใกล้ชิดสนิทสนม ในกรณีของคนไทยได้คงเชื่อว่าการสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกเป็นความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้ง แม่เป็นบุคคลสำคัญในชีวิตของลูก และหน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดูนั้นเป็นหน้าที่หลักของแม่ หากลูกเติบโตมาเป็นคนแล้ว ก็แสดงว่าแม่อบรมสั่งสอนมาไม่ดี ด้วยเหตุที่ว่าแม่เป็นบุคคลสำคัญในชีวิตของลูก การกำพร้าแม่จึงถือว่าเป็นโชคร้าย และเป็นบาปกรรมที่เกิดจากการทำชั่วอย่างร้ายแรงแต่ชาติปางก่อน ในกรณีการหย่าร้าง เด็กๆจะอยู่กับครัวเรือนของแม่จนกระทั่งเติบโตใหญ่ จึงกลับไปพำนักอาศัยกับครัวเรือนของพ่อตามธรรมเนียมปฏิบัติ (ยศ สันตสมบัติ, 2543)

ความสำเร็จที่สำคัญที่สุดในชีวิตของผู้หญิงในสังคมม้ง คือ การแต่งงาน มีลูก และเลี้ยงลูก โดยเฉพาะลูกสาวให้โตเป็นคนดีในสังคม (Yang, 2003 a: 8) ดังนั้น บทบาทในฐานะ “แม่” ถือว่าเป็นหน้าที่หลักและสำคัญในสังคมม้ง แม่จะถ่ายทอดบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงม้ง โดยดูแล สั่งสอนและปลูกฝังความเป็นผู้หญิงที่ดี คือขยันทำงาน ทำอาหารเป็น เชื้อฟิงผู้ใหญ่ มีความอดทน มีมารยาท และที่สำคัญคือต้องปักผ้าและเย็บผ้าเก่ง งานเย็บปักถักร้อยถือเป็นงานแรกและงานหลักที่แม่ต้องสอนให้ลูกสาว จะเห็นว่าผู้หญิงม้งปักผ้าเป็นและเกือบทุกคนปักผ้าเก่ง เด็กผู้หญิงตั้งแต่อายุประมาณ 6 ขวบ จะต้องเรียนรู้การปักผ้าควบคู่กับการทำงานบ้าน การทำอาหาร การดูแลน้องๆ การปักผ้าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการเป็นผู้หญิงม้ง เพราะเมื่อแต่งงานผู้หญิงต้องสามารถเย็บเสื้อผ้าให้กับสามีและลูกๆ ตลอดจนสมาชิกในครอบครัวของสามีได้ เพื่อใช้ในเทศกาลปีใหม่ม้ง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเสื้อผ้าม้งของสามีและเด็กผู้ชาย จะตัดเย็บโดยแม่และพี่สาว ส่วนเสื้อผ้าของเด็กผู้หญิง จะปักและเย็บโดยแม่และตัวเด็กหญิงเอง (Symond, 1991: 122-123)

บทบาทและหน้าที่ของแม่ในสังคมม้ง จะเป็นผู้ถ่ายทอดบทบาทและหน้าที่ของความเป็นผู้หญิงให้กับลูกสาว โดยจะดูแลอย่างใกล้ชิดในการสั่งสอนและปลูกฝังให้กับลูกสาว หากลูกสาวไม่ปฏิบัติหน้าที่ของความเป็นผู้หญิง เช่น ไม่รู้วิธีทำอาหาร ไม่เชื้อฟิงผู้ใหญ่ ขอบเถียง คนแรกที่จะถูกตำหนิก็คือแม่นั่นเอง ดังนั้นแม่จึงต้องเข้มงวดกับลูกสาวมาก เพราะหากแม่ไม่ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ เมื่อลูกสาวแต่งงานไปอยู่กับครอบครัวสามี หากประพฤติไม่เหมาะสม ครอบครัวของลูกเขยตำหนิมา แม่ก็จะถูกตำหนิจากสามีและตระกูลของสามี ดังนั้น แม่ในสังคมม้งคงต้องสืบทอดการอบรมสั่งสอนดังสุภาษิตม้งที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคนที่สรุปเกี่ยวกับความรักและชีวิตคู่ที่ว่า “ครองชีวิตครอบครัวดี เพราะเชื้อฟิงผู้ใหญ่มั่งสอน ครองชีวิตครัวเรือนดี เพราะเชื้อผู้ใหญ่มั่งรักเตือน” และเพื่อจะเป็นแม่ (บ้าน) ที่ดี ก็จะมีผลดีต่อครอบครัว ดังคำกล่าวที่ว่า “เป็นแม่บ้านที่ดี ครอบครัวจึงมีชื่อเสียง เป็นแม่บ้านที่มีปัญญา จึงจะช่วยให้ครอบครัวรอดพ้น” (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2537)

2.1.4.4 ผู้หญิงม้ง ในฐานะ “หญิงหม้าย”

หญิงหม้ายหรือผู้หญิงที่ขาดสามี ผู้หญิงม้งที่หย่าร้างหรือสามีเสียชีวิต ต้องหาชายคนใหม่เพื่อแต่งงานเพื่อแต่งงานเพื่อดวงวิญญาณจะได้มีที่ไป ไม่ไร้บ้านหลังความตาย ในอดีตนั้น ถ้าผู้หญิงที่เป็นหม้ายเนื่องจากสามีตาย และต้องการแต่งงานใหม่ จะต้องยอมทิ้งลูกๆ โดยเฉพาะลูกชายเอาไว้กับญาติ (พ่อ แม่ หรือพี่ชาย น้องชาย) ของสามี ทั้งนี้เพราะตระกูลของสามีต้องการเก็บลูกหลานไว้ให้อยู่ด้วยกันเป็นตระกูล จะได้ดูแลและช่วยเหลือกันในยามเดือดร้อน โดยผู้หญิงที่เป็นแม่และ

ต้องการแต่งงานใหม่ต้องไปแต่ตัว โดยไม่สามารถพาลูกๆหรือเอาทรัพย์สินของอดีตสามีไปด้วยได้ (Lee, 1988: 5)

ผู้หญิงมั่งที่เป็นหม้ายไม่ว่าจะเป็นกรณีสามีตาย หรือหย่าร้าง จะถูกมองว่าเป็นผู้หญิงไม่มีเจ้าของ ไม่มีพื้นที่ทางสังคมในประเพณีวัฒนธรรมของชาวม้ง และมีสถานะไม่ต่างไปจาก “ผู้หญิงสาธารณะ” โดยที่ผู้ชายอื่นๆสามารถมาเที่ยวหาได้ ดังกรณีที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงมั่งหม้ายบ้านเจ็กน้อย จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่สามีเสียชีวิตจากนโยบายปราบปรามยาเสพติด ถูกผู้ชายในหมู่บ้านเดียวกันนำภาพผู้หญิงไปมาแปะติดที่หน้าหมู่บ้านด้วย แต่บางกรณีครอบครัวของสามีก็เลือกที่จะปกป้องลูกสะใภ้ที่เป็นหม้าย โดยจัดการให้ลูกสะใภ้แต่งงานหรือเป็นภรรยาใหม่ของพี่ชายหรือน้องชายของสามีที่เสียชีวิตไป เพื่อจะได้มีผู้ชายคอยดูแลปกป้องสะใภ้มั่งต่อไป

บางกรณีผู้หญิงมั่งที่แต่งงานต้องออกจากครอบครัวเกิดของตน และเปลี่ยนไปอยู่กับผู้ชาย แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ต้องหย่าร้างเพราะสามีนอกใจ การขอกลับมาอยู่ที่บ้านพ่อแม่เกิดของผู้หญิงก็ไม่สามารถนำจิตวิญญาณกลับมาได้ พ่อแม่จะต้องสร้างบ้านหลังเล็กๆอยู่แยกออกไปจากบ้านพ่อแม่ตามลำพัง ในกรณีผู้หญิงมั่งท้องนอกสมรส หรือการถูกข่มขืนแล้วตั้งท้อง ความผิดพลาดที่เกิดขึ้นจะตกอยู่กับผู้หญิง สังคมม้งจะประณามผู้หญิงฝ่ายเดียว ส่วนผู้ชายที่ทำให้ผู้หญิงตั้งครรภ์ จะถูกปรับสินไหมโดยกรรมการหมู่บ้าน ในขณะที่ผู้หญิงจะได้รับเงินชดเชยค่าเสียหายไม่มากนัก และในกรณีที่ผู้หญิงตั้งครรภ์แบบนี้ จะถูกกันให้ออกจากบ้านไม่สามารถอยู่ร่วมบ้านเดียวกับพ่อแม่เกิดได้ เนื่องจากม้งมีความเชื่อเรื่องการทำให้ประตูลูกทองล่ม ทำให้หลายคนตัดสินใจไปเป็นภรรยาของชายอื่นและหนีเข้าไปอยู่ในตัวเมืองเพื่อหลบหนีจากความอับอายที่ได้รับการถูกดูหมิ่นจากสังคมม้งด้วยกัน

2.2 การขยายตัวของการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนและการเปิดพื้นที่ในการต่อรองให้กับผู้หญิง

การขยายตัวของการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชนได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต ที่เน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจแบบใหม่เพื่อทดแทนฝิ่น และการขยายตัวของรัฐในการควบคุมพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จากนโยบายการประกาศเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ ส่งผลให้ชาวบ้านออกจากชุมชนเพื่อมาหางานทำในเมือง การฝึกอบรมด้านวิชาชีพ และการศึกษาต่อ และเปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงในการตั้งสมทุนและประสบการณ์จากภายนอกหมู่บ้าน เพื่อนำมาใช้ในการเพิ่มพลังการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างเพศที่มีอยู่ในชุมชนและสังคม จากการศึกษาบริบทการขยายตัวของการพัฒนา ที่เข้ามาในชุมชนของกรณีศึกษา พอจะแบ่งพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงของบริบทชุมชนออกได้เป็น 4 ช่วงดังนี้ คือ 1) การอพยพและการ

ตั้งถิ่นฐาน 2) ผลกระทบจากนโยบายของรัฐในการจำกัดพื้นที่ทำกินบนพื้นที่สูง 3) การพัฒนาและส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อทดแทนฝิ่น 4) การเข้าสู่ระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญา

ซึ่งมีรายละเอียดของหมู่บ้านของกรณีศึกษาทั้ง 4 คน ได้แก่

ไป๋ อายุ 46 ปี มาจากหมู่บ้านขุนวาง ต. แม่วิน อ. แม่วาง จ. เชียงใหม่

จ๊ยะ อายุ 42 ปี มาจากหมู่บ้านแม่แจ๊ะ ต. แม่่นาจร อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่

มาย อายุ 28 ปี มาจากบ้านแม่โถ ต. บ่อสลี อ. สอด จ. เชียงใหม่

เท่ง อายุ 26 ปี มาจากบ้านทุ่งน่าน้อย ต. เวียง อ. เชียงของ จ. เชียงราย

ช่วงแรก การอพยพและการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ. 2390-2518)

ในชุมชนของกรณีศึกษาพบว่าเป็นชุมชนที่อพยพมาจากประเทศพม่าและประเทศลาว กล่าวคือ ที่บ้านของจ๊ยะที่บ้านแม่แจ๊ะ อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่ มีครอบครัวแรกอพยพมาจากดอยช้าง ประเทศพม่า เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่หมู่บ้านแม่แจ๊ะ ประมาณปี พ.ศ. 2390 นอกนั้นเป็นชาวม้งที่อพยพมาจากประเทศลาว ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกๆที่อพยพจากประเทศลาวเข้ามาทางภาคเหนือของประเทศไทย อย่างเช่น บ้านของไป๋ที่ หมู่บ้านขุนวาง ต.แม่วิน อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ เข้ามาทางเชียงราย แล้วเคลื่อนย้ายมาอยู่ทางเชียงใหม่ เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านเมื่อประมาณ ปี 2508 และบ้านของมายที่บ้านแม่โถ ต. บ่อสลี อ. สอด จ. เชียงใหม่อพยพมาจากอำเภอเชียงดาว ประมาณ พ.ศ. 2503 และตั้งหมู่บ้านประมาณ พ.ศ. 2508 กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาในช่วงหลังจากนายพลวังเป้าต้องลี้ภัยออกจากประเทศลาว ประมาณ พ.ศ. 2518 ได้แก่ บ้านของเท่งที่บ้านทุ่งน่าน้อย ต. เวียง อ. เชียงของ จ. เชียงราย ครอบครัวของไป๋อพยพจากลาวเข้ามาอยู่ในค่ายผู้อพยพ ศูนย์สบตวง จ. น่าน และย้ายมาอยู่ที่หมู่บ้านทุ่งน่าน้อย ต. เวียง อ. เชียงของ จ. เชียงราย

จากคำบอกเล่าของอู๋หยี่ อายุ 80 กว่าปี ที่หมู่บ้านบ่อเหล็ก เขตบ้านแม่โถ หรือบ้านเลาลีในอดีตเล่าว่า “คนเฒ่าเล่าให้ฟังว่าบรรพบุรุษอพยพมาจากลาว เนื่องจากลาวเก็บภาษีแพง แต่เมืองไทยเก็บภาษีถูกกว่า เก็บแค่เพียงสามเบี้ย” บรรพบุรุษเล่าสืบต่อกันมาว่าเคยอาศัยอยู่ดอยอีชัน เขตเมืองปางเมืองแพงตอนเหนือของประเทศไทย สมัยนั้นต้องหาซื้อเกลือเป็นก้อนแบกใส่หลัง ระยะทางจากเขตเมืองจีนใช้เวลาหนึ่งวัน อู๋หยี่เกิดที่ “เจียงไห่” ใกล้เวียงแหง-เมืองนะ จากนั้นย้ายมาอยู่ใกล้ดอยหลวงเชียงดาว (อาจเป็นบริเวณใกล้บ้านห้วยลึก) พ่อแม่อยู่ที่นั่น 20 กว่าปี และปู่ทวดได้ตายที่นั่น อู๋หยี่อยู่ที่นั่นจนอายุ 6 ปี พ่อแม่ก็ย้ายมาอยู่เมืองตึง เขตพื้นที่อำเภอสอด จากนั้นย้ายไปอยู่ใกล้อำเภออมก๋อยเพื่อปลูกฝิ่น หลังจากนั้นจึงย้ายมาอยู่บ้านแม่โถหรือบ้านห้วยแม่โถ มีหมู่บ้านปกากะญออยู่ใกล้ห้วยและทำนามาก่อนแล้ว และย้ายลงไปอยู่ขุนกองลอย ช่วงนั้น “เลาลี” ซึ่งเป็นจีน

ส่วยย้ายเข้ามาอยู่บ้านปากทางข้างล่าง มาทำสวนและเอาของมาขายหรือมาแลกกับฝิ่นในสวนในไร่ของชาวม้ง

อู๋หยี่เล่าให้ฟังเกี่ยวกับเรื่องการทำไร่ฝิ่นในสมัยนั้นบอกว่า “คนดีใช้เป็นยา คนไม่ดีเสพติดยา” บริเวณไร่ฝิ่นจะปลูกข้าวกินด้วย และปลูกพืชบางอย่างผสมผสาน เช่น ข้าวฟ่าง ข้าวสาลี จะปลูกทุกแห่งที่โยกย้ายไปอยู่เพราะปลูกบนคอยสูง อู๋หยี่เปรียบเทียบให้ฟังว่า คนที่สูบฝิ่นหนึ่งคนเท่ากับเสียข้าวสำหรับสิบคนและไม่ทำงานด้วย พออายุสัก 40-50 กว่าๆก็ตาย ฝิ่นส่วนมากปลูกไว้เพื่อขายโดยมีพ่อค้าจีนฮ่อและคนไทยด้วยที่เข้ามาซื้อ ขายเป็นจ้อยน้ำหนักประมาณ 1.6 กิโลกรัม ราคาสมัยก่อนใช้เงินแถบหรือเงินหัว เป็นเงินแท้ๆจ้อยละ 140 แถบ ตอนอู๋หยี่เป็นเด็กใช้สตางค์แดง คือเหรียญที่มีรู อัตราแลกเปลี่ยนขณะนั้น 80 สตางค์เท่ากับ 1 แถบ 4 บาทเท่ากับ 5 แถบ ปัจจุบัน 1 แถบ เท่ากับ 200 บาท ส่วนราคาฝิ่นไม่คงตัว จะขึ้นหรือลงตามจำนวนผลผลิต มีน้อยแพง มีมากถูก พอเริ่มมีการปราบปรามการปลูกฝิ่นตั้งแต่ปี 2500-2518 การปลูกและค้าขายฝิ่นก็ค่อยๆลดหายไป

ม้งจะถือครองที่ดินที่เป็นพื้นที่ไร่เป็นส่วนใหญ่ มีที่นาเป็นส่วนน้อย จึงทำไร่หมุนเวียนปลูกข้าวไร่เพื่อบริโภค และทำไร่ฝิ่น (อดีต - ปี พ.ศ. 2520) ในบางพื้นที่สามารถปลูกฝิ่นได้ผลผลิตดี มีการขยายพื้นที่ไร่ฝิ่นอย่างกว้างขวาง การทำไร่หมุนเวียนต้องหมุนเวียนไปเรื่อยๆในรอบ 2-3 ปี เป็นงานหนักที่ต้องอาศัยแรงงานผู้ชาย อย่างเช่น ที่หมู่บ้านของจ๋ายะ หมู่บ้านแม่แจ๊ะ อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่ แม่เล่าว่า “ในการทำไร่เลื่อนลอย ทุกครั้งที่เปลี่ยนย้ายพื้นที่เพาะปลูกใหม่ก็ต้องทำไร่ร่วมกัน ไร่ใหม่ เพื่อกันสัตว์เลื้อยคลานมารบกวนพืชในไร่ ซึ่งงานหนักเหล่านี้ต้องอาศัยแรงผู้ชาย แต่พวกเราไม่มีพ่อและพวกเราก็ยังเด็ก หลังจากพ่อตายไปแล้ว ยังมีแม่ไว้สำหรับบรรทุกของอยู่สองตัว เนื่องจากแม่ปลูกข้าวไม่พอกินถึงช่วงปี ดังนั้น จึงเอาผักกาดและผักอื่นๆที่ปลูกแทรกในไร่ฝิ่นที่ปลูกอยู่ในสมัยนั้น เอาบรรทุกหลังม้าลงไปยังบ้านอมลองกับพี่ชายคนโต โดยใช้วิธีแลกกับข้าวสาร หรือข้าวสุก (ข้าวเหนียว) หากเป็นข้าวสุกก็จะนำมาล้างน้ำแล้วผึ่งไว้ให้แห้ง เก็บไว้นึ่งกินเมื่อต้องการ”

ช่วงที่สอง ผลกระทบจากนโยบายของรัฐในการจำกัดพื้นที่ทำกินบนพื้นที่สูง (พ.ศ. 2517-2524) พื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 4 หมู่บ้านเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐในการประกาศให้อยู่ในพื้นที่เขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ จึงทำให้ไม่มีเอกสารสิทธิรับรองจากรัฐ และถูกจำกัดพื้นที่ทำกิน ไม่สามารถทำไร่หมุนเวียนได้อย่างแต่ก่อน

เมื่อปี พ.ศ. 2517 พื้นที่หมู่บ้านแม่แจ๊ะถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ และปี พ.ศ. 2518 หน่วยป่าไม้เริ่มก่อตั้งที่ทำการจัดการต้นน้ำบ่อแก้ว จึงมีการตัดถนนเข้ามาในบริเวณพื้นที่หมู่บ้านแม่แจ๊ะ และมีโครงการปลูกป่าเข้ามาในหมู่บ้าน พี่ทั้งสามคนและแม่ของจ๋ายะจึงเข้าไป

รับจ้างทำงานปลูกป่าของโครงการ มีรายได้คนละ 26 บาทต่อวัน จึงทำให้ครอบครัวพอมีกินขึ้นมาบ้าง ต่อมาในปี พ.ศ. 2520 ก็เริ่มมีโรงเรียนเล็กๆ ขึ้นในหมู่บ้าน และมีครูมาสอนหนึ่งคน ทำให้เด็กๆ ในหมู่บ้านและตัวผู้ใหญ่เองมีโอกาสเข้าโรงเรียนเรียนหนังสือ เริ่มเรียนได้วันได้ 4 ปี พออายุครบ 12 ปี ในปี พ.ศ.2524 ก็ได้ไปสมัครเข้าทำงานในโครงการปลูกป่า ซึ่งเจ้าหน้าที่ให้ทำงานครึ่งวันในช่วงเช้า ส่วนช่วงบ่ายก็ให้ไปเรียนหนังสือ ได้รับค่าจ้าง 15 บาทต่อครึ่งวัน

นอกจากนี้ ประมาณปี พ.ศ. 2516 ได้มีการส่งเสริมโดยหน่วยงานรัฐและเอกชนนำพืชเศรษฐกิจหลายชนิดมาให้ชาวเขาปลูกเพื่อทดแทนฝิ่น และตั้งแต่ พ.ศ. 2520 ฝิ่นถูกกำหนดให้เป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมายจากรัฐบาล ทำให้ต้องเลิกทำการเพาะปลูกฝิ่น ที่ดินที่มั่งคั่งครองส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ไร่ มีที่นาเป็นส่วนน้อย จึงมีการปลูกข้าวในพื้นที่ไร่ไว้เพื่อบริโภค แต่ส่วนใหญ่ปลูกพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมจากรัฐให้ทำการปลูกทดแทนการปลูกฝิ่นในอดีต และนำเงินรายได้จากพืชเศรษฐกิจไปซื้อข้าวเปลือกแทน การปลูกพืชจึงเน้นการค้ามากกว่าเพื่อยังชีพ

ช่วงที่สาม การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อทดแทนฝิ่น (พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน)

ที่บ้านของไป ที่บ้านขุนวาง ต.แม่วิน อ.แม่เงา จ.เชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมายังบ้านขุนวางเป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2525 ทรงเห็นว่าบริเวณนี้ยังมีการปลูกพืชเสพติดอยู่มาก จึงควรส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ที่มีรายได้ทัดเทียมหรือดีกว่าปลูกฝิ่น หลังจากนั้นรุ่นปู่ตาขายก็เลิกปลูกฝิ่น เปลี่ยนมาปลูกพืชเมืองหนาวในโครงการส่งเสริมด้านเกษตรของโครงการหลวง ในนามของ “ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงขุนวาง” ดำเนินงานภายใต้มูลนิธิโครงการหลวง ดำเนินงานตั้งแต่ปี 2528 ใน เป้าหมายหลักของงานพัฒนาในพื้นที่บ้านขุนวาง เพื่อลดพื้นที่ปลูกฝิ่นและพัฒนาพืชอื่นที่มีรายได้มาแทนที่ฝิ่น เพื่อมีพื้นที่ทำกินอย่างถาวรตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ไม่หันกลับไปทำไร่เลื่อนลอย หรือบุกรุกทำลายป่า และเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนในหมู่บ้าน

ปัจจุบันชาวบ้านขุนวางจึงมีอาชีพหลัก คือ ปลูกดอกเบญจมาศ ดอกคาร์เนชั่น และ ปลูกพืชผักเมืองหนาวเสริม เช่น บล๊อคโคลี่ สลัดแก้ว ผักกาดฮ่องเต้ เป็นต้น เมื่อเปรียบเทียบกับการทำไร่หมุนเวียน ที่ต้องหมุนเวียนไปเรื่อยๆ ในรอบสองสามปี และปัจจุบันไม่มีพื้นที่ในการหมุนเวียนที่พอเพียงตามจำเป็น การทำสวนดอกไม้ไม่จำเป็นต้องย้ายที่ปลูก สามารถทำติดต่อกันในพื้นที่เดิมได้หลายปีต่อเนื่องกันไป แต่จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายในเรื่อง ค่าไฟฟ้า ปุ๋ย และยา การปลูกดอกไม้ถ้าเทียบกับการปลูกกะหล่ำ การปลูกกะหล่ำได้เงินน้อยกว่าปลูกดอกไม้ และใช้เวลาในการดูแลเพื่อให้เกิดผลผลิตนานกว่า การปลูกดอกไม้จะค่อยๆ ทอยปลูกหมุนเวียนกันไป เพื่อให้มีการหมุนเวียน

ด้านการเงิน ดอกไม้ที่ได้บางส่วนก็ส่งโครงการหลวง บางส่วนก็ขายส่งให้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน นำมาส่งต่อที่ตัวเมืองเชียงใหม่ ชาวบ้านจึงหันมาปลูกดอกไม้เป็นอาชีพหลัก รายได้จากสวนดอกไม้ก็เอาไปหาซื้อข้าวจากหมู่บ้านกะเหรี่ยงมาเก็บไว้กินตลอดปี หรือบางครั้งก็ลงไปหาเช่าที่นาในตัวเมืองข้างล่าง ทำกินเองในสมาชิกครอบครัวเพื่อมีข้าวเก็บไว้กิน

สำหรับที่บ้านของจ้อยะ ที่หมู่บ้านแม่แจ๊ะ ต. แม่นาจร อ. แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ก็มีการปลูกพืชผักผลไม้เมืองหนาวเช่นกัน ส่วนใหญ่ปลูกสตรอเบอรี่เป็นพืชเศรษฐกิจหลัก หลังจากสิ้นสุดฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตสตรอเบอรี่แล้ว จะปลูกพืชชนิดอื่น เช่น กะหล่ำปลี แครอท ผักกาดหัว ผักกาดขาว ข้าวโพด มีการเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ เป็ด เพื่อการบริโภคมากกว่าการค้าขาย อาชีพรองของคนในหมู่บ้าน ได้แก่ อาชีพรับจ้าง มีทั้งรับจ้างในภาคเกษตรและรับจ้างทั่วไป แต่ส่วนใหญ่จะรับจ้างทางด้านเกษตรกรรม ผู้ที่รับจ้างส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ไม่มีพื้นที่ทำกิน นอกจากนี้ เด็กที่ว่างจากการเรียนในช่วงเย็น หรือช่วงปิดภาคเรียนก็จะมารับจ้างด้วย ในส่วนการรับจ้างทั่วไป คนในชุมชนบางส่วนได้ออกไปรับจ้างนอกชุมชนในอำเภอใกล้เคียง เช่น อำเภอสะเมิง หรือ ในอำเภอเมือง เป็นต้น โดยการรับจ้างจะมีทั้งการรับจ้างเย็บผ้า เป็นลูกจ้างในร้านอาหาร โรงงาน เป็นต้น

ทั้ง 4 หมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษาส่วนใหญ่มีโรงเรียนขยายโอกาสที่เปิดสอนระดับอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 (ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2528-2537) มีเพียงหมู่บ้านเดียว (บ้านม้งแม่โถ ต.บ่อสถี อ. สอด จ.เชียงใหม่) ที่ขยายการศึกษาถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 ในปีการศึกษา 2554 นี้ ดังนั้น หลังจากจบระดับชั้นประถมแล้ว เด็กและเยาวชนจึงออกไปเรียนต่อชั้นมัธยมในตัวอำเภอหรือบางคนก็เข้ามาหางานทำและเรียนการศึกษานอกระบบ (กศน.) ต่อเนื่องไปด้วย จะเห็นได้ว่ากรณีศึกษาทั้ง 4 คนต้องดิ้นรนหาทางช่วยเหลือตนเองโดยเข้าไปหางานทำในเมือง และหาโอกาสศึกษาต่อเนื่องในระบบการศึกษานอกโรงเรียน

นอกจากส่งเสริมปลูกพืชเมืองหนาวแล้ว ยังมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวในหมู่บ้าน ในหมู่บ้านขุนวางโดยเฉพาะในช่วงฤดูหนาว จะมีนักท่องเที่ยวขึ้นมาพักที่บ้านพัก หรือกางเต็นท์พักในบริเวณที่โครงการหลวงจัดให้ โดยจัดการแสดงสาธิตการทอผ้าไหมกัญชง การทำสมุนไพร ตำข้าวปึก พิธีมัดมือสู่ขวัญแบบประเพณีม้ง การแสดงของเด็กๆ ในวิถีชีวิตม้ง และรายการสัมผัสธรรมชาติ เช่น การเดินป่า เป็นต้น

ส่วนที่บ้านแม่แจ๊ะมีการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สร้างงานและรายได้ให้แก่ชุมชน มีบ้านพักสำหรับนักท่องเที่ยว 4 แห่ง เป็นลักษณะโฮมสเตย์ 1 แห่ง และเป็นบ้านพักพื้นบ้าน 3 แห่ง ทำให้ชุมชนได้รับรายได้เสริมจากงานท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ทั้งจากการเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น และจากการขายหัตถกรรมพื้นบ้าน มีสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และป่าอนุรักษ์ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืช

พันธุ์ธรรมชาติ มีการจัดเป็นเส้นทางเดินป่าหลายเส้นทาง มีการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมชาวเขาบ้านแม่แจ่ม พิพิธภัณฑ์ชุมชน บ้านตัวอย่างม้ง เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาท่องเที่ยววิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชนเผ่าม้ง อย่างเช่น หัตถกรรมผ้าชาวเขา การแสดงทางวัฒนธรรม การทำนายกระดูกไก่ กีฬาพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน และสมุนไพรม้ง

ที่บ้านทุ่งน่าน้อย ต.เวียง อ. เชียงของ จ. เชียงราย บ้านของเท่ง ซึ่งชาวบ้านมีอาชีพส่วนใหญ่ปลูกไร่ข้าวโพดและทำนาในบริเวณป่าสงวนดอยหลวง ถูกเลือกให้เป็นหนึ่งในแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในจังหวัดเชียงราย เนื่องจากมีธรรมชาติที่สวยงามและอุดมไปด้วยพันธุ์พืชระบบนิเวศวิทยาต่างๆ โดยเฉพาะน้ำตกห้วยตอง ที่มีระดับของน้ำตกถึง 9 ชั้น มีการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ ศึกษาระบบนิเวศวิทยา ท่องเที่ยววิถีชีวิตชาวไทยภูเขาเผ่าม้ง พร้อมกับชมแนวชายแดนด้าน อ.เชียงของ ที่มีเขตติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ช่วงที่สี่ การเข้าสู่ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา (พ.ศ.2530 -ปัจจุบัน)

ในบางหมู่บ้าน อย่างเช่น บ้านของมายที่บ้านแม่โถ ต. บ่อสลี อ.สอด จ.เชียงใหม่ คนในหมู่บ้านปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นอาชีพหลัก ได้แก่ กระหล่ำปลี มะเขือเทศ ผักกาดขาว และมันฝรั่ง และปลูกข้าวไร่ปีละครั้ง บางครอบครัวได้ผลผลิตข้าวไร่ปีละประมาณ 30 กระสอบป๋วย บางครอบครัว 50-60 กระสอบ แต่ไม่พอกินตลอดปี ช่วงเก็บเกี่ยวต้องหาซื้อข้าวกิน หมู่บ้านนี้จะปลูกมันฝรั่ง และมะเขือเทศ โดยมีบริษัทเอมส์ลีดพันธุ์มาลงให้ และมีการประกันราคาพืชไร่โดยเฉพาะมันฝรั่ง แต่ราคาก็จะขึ้นลงตามฤดูกาล แล้วแต่บริษัทจะกำหนด เช่น บริษัทเลย์ซึ่งผลิตมันฝรั่งแปรรูป การปลูกมันฝรั่งต้องลงทุนมาก ต้องดูแลมากกว่ากะหล่ำ คัดโรคง่ายต้องพ่นยาฆ่าแมลงมาก ต้องเสี่ยงมากกว่าเพราะหากตายก็ตายติดต่อกัน หากไม่ตายก็จะได้ผลดีและราคาดีเพราะมีการประกันราคา

จากบริบทชุมชนของกรณีศึกษาทั้ง 4 คน ทำให้เห็นพัฒนาการของชุมชนม้งที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคเหนือของประเทศไทย ทำกินในพื้นที่ใดเป็นส่วนใหญ่ มีที่นาเป็นส่วนน้อย โดยปลูกข้าวไร่และพืชอื่นๆเพื่อยังชีพ ทำไร่ฝิ่นเพื่อขายและมีพ่อค้าจีนฮ่อและคนไทยที่เข้ามารับซื้อ ในบางพื้นที่ที่สามารถปลูกฝิ่นได้ผลผลิตดีก็มีการขยายพื้นที่ไร่ฝิ่นอย่างกว้างขวาง หลังจากรัฐมีนโยบายประกาศเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ (ประมาณ พ.ศ. 2517) และกำหนดให้ฝิ่นเป็นพืชเสพติดที่ผิดกฎหมาย (พ.ศ. 2520) จึงมีการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อทดแทนฝิ่น โดยเฉพาะการปลูกพืชและดอกไม้เมืองหนาว และจัดให้มีการส่งเสริมรายได้แก่ชุมชนด้วยการจัดการ

ท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์และวัฒนธรรมของชุมชน และมีบางชุมชนที่ได้เข้าสู่ระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญา

ผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาที่เข้ามาในชุมชน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต และนโยบายของรัฐในการจำกัดพื้นที่ทำกิน ผลักดันให้กรณีศึกษาทั้ง 4 คน หลังจากจบการศึกษา ระดับประถมในชุมชน ต้องออกจากชุมชนเข้ามาหางานทำ หรือได้รับโอกาสในการเข้าอบรมเพื่อฝึกวิชาชีพในเมือง พร้อมกับการเรียนต่อการศึกษาในระบบเนื่องจากชุมชนในขณะนั้นมีการศึกษาเพียงระดับชั้นประถม ทั้ง 4 คนเข้ามาในเมืองหลังจากที่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจากนโยบายของรัฐในการจำกัดพื้นที่ทำกินบนพื้นที่สูง และการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อทดแทนฝิ่น (พ.ศ. 2517-2525) โดยกลุ่มแรก (กรณีศึกษา 2 คนแรก คือ ไป่ และจ๋วยะ) เข้ามาในเมืองช่วง พ.ศ. 2524-2526 ส่วนกลุ่มที่สอง (กรณีศึกษา 2 คนหลัง คือ มาย และเท่ง) เข้ามาในเมืองช่วง พ.ศ. 2544-2545 การมีช่วงอายุที่ต่างกันในการใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนท่ามกลางบริบทของการพัฒนาที่ต่างกัน และจากประสบการณ์ในเมืองในช่วงเวลาและประสบการณ์การทำงานที่ต่างกัน ทำให้กลุ่มแรกและกลุ่มที่สองมีการเลือกใช้พื้นที่และวิธีการในการต่อรองที่แตกต่างกัน โดยกลุ่มแรกเลือกเปิดพื้นที่ในการต่อรองภายในบริบทและองค์ความรู้เดิมของชุมชน ในขณะที่กลุ่มที่สองมีการเปิดพื้นที่ต่อรองในบริบทสังคมทุนนิยมสมัยใหม่มากกว่า ดังที่จะกล่าวรายละเอียดในบทต่อไป

2.3 ชีวิตของแม่: การเป็นชายขอบของผู้หญิง และการเปิดพื้นที่ในการต่อรองให้กับลูกสาว

สังคมแบ่งบทบาทในการอบรมสั่งสอนอย่างชัดเจนว่า พ่ออบรมสั่งสอนลูกชาย ส่วนแม่อบรมสั่งสอนลูกสาว ทำให้กระบวนการขัดเกลาทั้งสองเพศมีลักษณะตรงกันข้ามระหว่างกันและในประเด็นที่ต่างกัน ขณะที่พ่ออบรมสั่งสอนลูกชายเพื่อเรียนรู้การเป็นผู้นำในครอบครัว และเป็นผู้สืบทอดตระกูลในอนาคต ในทางกลับกันแม่จะอบรมสั่งสอนให้ลูกสาวเรียนรู้ถึงการทำงานหนัก การเป็นแม่ศรีเรือน (เมีย) ที่ดี การปรับตัวเองให้เข้ากับคนอื่นได้ โดยเฉพาะสมาชิกในครอบครัวฝ่ายสามี และการเป็น “ผู้หญิงดีและขยัน” มีความรับผิดชอบ ฐานะ รู้จักหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ขยันขันแข็ง ทำมาหากินเป็น กตัญญูพ่อแม่ เคารพผู้ใหญ่ ปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกในสังคมได้อย่างไม่มีที่ติ

จากชีวิตของกรณีศึกษาทั้ง 4 คน พบว่าชีวิตของแม่สะท้อนให้เห็นกระบวนการเป็นชายขอบของผู้หญิงม้ง ในขณะเดียวกันก็เป็นแบบอย่างของการต่อสู้และการเปิดพื้นที่เพื่อต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศ ที่ส่งผลให้กรณีศึกษาเลือกหนทางชีวิตของตนเองในการดิ้นรนเพื่อมีอำนาจต่อรองกับโครงสร้างสังคมชายเป็นใหญ่ ดังมีรายละเอียดในแบบอย่างชีวิตและคำสั่ง

สอนของแม่ที่ปลูกฝังให้กับลูกสาวในบทบาทของผู้หญิงที่เป็นเมีย สะใภ้ แม่ และหญิงหม้ายในสังคมนี้ ดังต่อไปนี้

2.3.1 ชีวิตของแม่กับกระบวนการเป็นชายขอบของผู้หญิง

แม่ได้รับการอบรมสั่งสอนตามแบบประเพณีของม้ง ที่จะต้องเป็น “ผู้หญิงดีและขยัน” จึงเป็นที่ต้องการของสังคมม้งที่จะได้มาเป็นเมีย สะใภ้ และแม่ของลูก ในสมัยของแม่การเลือกคู่เป็นการถูกเลือกจากฝ่ายชายและครอบครัวของฝ่ายชาย ผู้หญิงในสมัยของแม่ (หรือสมัยนี้ในบางกรณี) ไม่มีอำนาจการตัดสินใจในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง

ส่วนใหญ่จะใช้วิธีลักพาตัวซึ่งเป็นประเพณีเดิมของสังคมม้ง ดังกรณีของแม่ของไป่ที่ถูกลักพาตัว แม่เล่าว่าตอนนั้นแม่อายุประมาณ 15 ปี สังคมม้งในสมัยแม่เป็นสาวไม่มีโอกาสไปเรียนหรือออกไปนอกหมู่บ้าน หญิงชายจะแต่งงานตั้งแต่เริ่มเป็นวัยรุ่น เป็นขั้นตอนของการสู่ขอสาวที่หนุ่มแอบชอบมาแต่งงาน แม่เล่าให้ฟังว่า “ป้อของไป่กับเพื่อน เป็นมาลักแม่ไป มีผู้ชายมาช่วย 3-4 คน มาเปื้อะแม่วิ่งไป ช่วยกันเปลี่ยนกันแบกแม่ไป จนถึงบ้านของพ่อไป่” แม่ยังเล่าว่า “แม่เคยพูดคุยกันกับป้อบ้าง เพราะบ้านอยู่ไม่ไกลกัน เขามาเฝ้าเป็นเตื่อ ก็เริ่มรู้จักกันสักหน่อย พอจะมาอุ้บจริงๆแม่ก็ไป” หลังจากนั้น 3 วัน ก็ให้คนซึ่งเป็นผู้ใหญ่ตัวแทนจากตระกูลทางพ่อมาแจ้งให้พ่อแม่ของแม่ทราบว่า เอาตัวไปแล้วไม่ต้องห่วง สมัยนั้นถ้าจะใช้วิธีลักพาตัวแบบนี้ พ่อแม่ฝ่ายชายต้องรู้ก่อน โดยฝ่ายชายจะบอกพ่อแม่ของเขาวว่า วันนี้จะไปหาเรื่อง พ่อแม่ก็ถามว่าจะเอาใคร ฝ่ายชายก็จะบอกว่าเอาลูกสาวของคนนี้ หากพ่อแม่เห็นดีด้วย ก็ให้ลูกชายมาลักตัวที่ลูกสะใภ้ไป พอลักไปแล้วก็ส่งผู้ใหญ่ทางฝ่ายชาย ซึ่งเป็นเครือญาติทางฝ่ายชายมาแจ้งให้พ่อแม่ฝ่ายหญิงทราบว่า ไม่ต้องไปตามหา และจะส่งตัวแทนมาสู่ขอตามพิธีประเพณีม้ง

หลังจากแต่งงาน ชีวิตของผู้หญิงที่เป็นเมียต้องทำงานหนักทั้งในบ้านและในไร่ แม่ของไป่เล่าว่า “ตอนท้องแก่แม่ัวให้แม่ไปช่วยงานในไร่ แม่ก็ช่วยงานจนรู้สึกเจ็บต้อง แม่หาหินหน่วยไม้หวานชนิดหนึ่งเพื่อช่วยแก้ปวด เจ็บต้อง 3 เตื่อ ก็เลยเกิดเลย แม่เคยเห็นปี่สาวเกิดลูกก็เลยหะตามแบบที่หัน แม่เกิดลูกคนเดียว เกิดลูกง่าย โดยมีป้อละอ่อนจ้วย เมื่อลูกคลอดออกมาป้อช่วยอาบน้ำลูก ดูแลลูกและแม่ และทำอาหารให้กิน ตามความเชื่อของม้งเวลาเกิดลูกจะต้องบ้อองเสียงดัง แม่เกิดลูกสิบสามคนแต่แม่บ้อองเสียงดังเวลาเกิดลูกเลยสักคน”

สำหรับแม่ของเท่ง ซึ่งเป็นสะใภ้ที่ครอบครัวของสามีไม่ค่อยพอใจ ทำให้แม่ต้องทำงานหนัก แม่ต้องทำงานหนักช่วยทางครอบครัวของพ่อด้วย แม่จะเหนื่อยมากกว่าสะใภ้คนอื่น เพราะสะใภ้คนอื่นที่ลูกที่ลูกน้องทางพ่อชอบ พวกเขาก็จะหาทางช่วยเหลือ ทำให้สะใภ้คนอื่นพอมีเวลามา

ดูเลดูๆ “เขาไม่ค่อยชอบแม่ของหนู แม่ต้องทำไรจนเย็น กลับมาถึงบ้านก็ต้องเลี้ยงหมูเลี้ยงไก่อีก ไหนจะต้องเตรียมกับข้าวให้ลูกถึงสี่คนในขณะนั้น แอมพวกหนูก็ยังดี แต่แม่ก็อดทน ไม่เรียกลูก มาช่วยทำ แม่จะทำเองหมดเลย”

“แม่หนูอดทนทำทุกอย่าง กลับจากไรก็มาทำงานบ้านต่อ งานในบ้านพ่อหนูจะไม่ยุ่งเลย ปล่อยให้แม่หนูทำทั้งหมด แม้แต่การเลี้ยงลูกพ่อหนูแทบไม่เคยอุ้มลูกๆเลย นอกจากแม่มีมือไม่ว่างจริงๆ พ่อก็จะช่วยอุ้มแป๊บเดียว ภาพในวัยเด็กคือแม่หนูจะทำงานไปด้วย แบกลูกที่ช่วยตัวเองไม่ได้ไปด้วย เวลาไปไร่แม่จะแบกหนูไว้ข้างหลังแบกของสะพายไว้ข้างเอวและจูงควายแม่หนูเหนื่อยมาก”

จากการที่แม่ของเท่งต้องทำงานหนักในไร่ ทำให้ “สมัยเป็นเด็กแม่ไม่มีเวลาสอนเราปักเลย เราต้องเรียนรู้ฝึกกับเพื่อนๆ พี่สาวเคยน้อยใจเวลามีงานฉลองปีใหม่ แม่ไม่ได้เตรียมปักผ้าเย็บเสื้อให้ลูก พี่สาวเคยบ่นน้อยใจว่ามีแม่แต่ทำไมแม่ไม่เตรียมชุดให้ลูก เหมือนแม่คนอื่นที่เตรียมชุดให้ลูก ความจริงเป็นเพราะแม่หนูเหนื่อยมากๆ ทำงานทั้งในไร่ในบ้าน จีบผ้าปักไม่ได้เพราะมือแตก ตอนเด็กหนูจำได้ว่าเสื้อผ้าที่เราใช้แม่จะไม่ปัก แต่จะเอาผ้ามาแต่งเย็บเอง เป็นผ้าสีพื้นๆ ส่วนแม่เด็กอื่นๆ เขาจะปัก ความจริงแม่หนูลำบากมากมาโดยตลอดจนพ่อหนูเสีย แม่เคยบอกว่าถ้าพ่อหนูยังอยู่ แม่อาจจะหย่าขาดจากกัน หรือตายกันไปแล้วข้างหนึ่งก็ได้ และที่สุดพ่อก็ตายไปก่อน”

แม่ของเท่งตลอดลูกสืบคนด้วยตนเอง พ่อเป็นผู้ช่วยเตรียมน้ำร้อนต้มไว้ และช่วยตัดสายสะดือ เท่งเล่าว่า “พ่อเคยพูดกับแม่ทำนองถูกผู้หญิง โดยเปรียบเทียบว่าแม่ตลอดลูกเป็นฝูงๆ” แต่พ่อก็อยากมีลูกชายสืบสกุลมากๆ แม่เองก็ทำทุกอย่างเพื่อลูกชาย เพราะตามประเพณีม้งถ้าแม่ตายผู้ชายจะเป็นคนหามแม่ไป

เมื่อพ่อตายและแม่ของเท่งกลายเป็นหญิงหม้าย มีปัญหาที่เกิดขึ้นกับลุงเรื่องที่ดินและน้ำประปาที่พ่อเป็นคนจัดหาไว้สำหรับครอบครัว แต่ลุงกลับหาวิธีเอาไปครอบครองเป็นของตนเอง ตามจารีตประเพณีของม้งเมื่อมีปัญหาที่ต้องพิจารณาตัดสินคดีความในครอบครัวญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน จะให้ผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัว (พ่อหรือสามี) เท่านั้นเป็นผู้พูด ถ้าพ่อตายลูกชายจะเป็นผู้ทำหน้าที่แทน แม้ว่าพี่ชายคนโตของเท่งมีสิทธิ์ที่จะพูด แต่เป็นคนพูดและตอบได้ไม่เป็น และไม่สามารถโยนต่อให้แม่ แม้ว่าแม่จะรู้วิธีพูดและการใช้ถ้อยคำ รู้ว่าต้องพูดคำไหนเพื่อให้เหมาะสมกับกาลเทศะ แต่แม่ก็ไม่สามารถช่วยได้เพราะ “ผู้หญิงไม่มีสิทธิ์พูด” นอกจากผู้ชายจะต้องหาจังหวะโยนต่อให้ถึงจะพูดได้ ปัจจุบันเด็กและเยาวชนไม่ค่อยอยู่กับครอบครัวในชุมชน ต้องออกไปเรียนไปหางานทำต่างจังหวัดอยู่นอกชุมชนห่างจากครอบครัว เลยไม่เข้าใจภาษาเดิมๆ ไม่สามารถโต้แย้ง

ได้ เพราะหากโต้แย้งผิดก็ผิดไปตลอด เพราะอาจใช้คำพูดที่ก่อให้เกิดการกระทบกับคู่สนทนาที่เป็น การไม่นับถือหรือดูถูก

2.3.2 แม่กับการเปิดพื้นที่ในการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างเพศให้กับลูกสาว

แม่ของเท่งเป็นกรณีหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการต่อสู้ของผู้หญิงมั่งที่ไม่ได้ยอมจำนนอยู่ ภายใต้อำนาจของโครงสร้างสังคมชายเป็นใหญ่ หลังจากพ่อตายแม่ยืนยันที่จะเป็นแม่หม้าย และไม่ยอมแต่งงานใหม่ โดยต้องเผชิญกับแรงกดดันทางสังคมและจากครอบครัวของสามี หญิงหม้ายใน สังคมมั่งเป็น “ผู้ไร้ซึ่งตำแหน่งแห่งที่” เนื่องจากผู้หญิงจะมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคมได้ด้วยการ เชื่อมโยงตนเองกับผู้ชายเท่านั้น หลังจากพ่อตาย แม่จึงตัดสินใจเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์เพื่อ หลุดพ้นจากจารีตเดิมของสังคมมั่งที่ต้องพึ่งพาผู้ชายในการทำพิธีกรรม และเข้ากลุ่มแม่หม้ายใน ชุมชนเพื่อช่วยเหลือในการเอามือเอาแรงทำไร่นา “แม่ให้เหตุผลที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาว่าเพื่อ ออกจากสถานภาพเก่าๆ ที่คนรอบข้างรังเกียจ ไม่ต้องการคบหาสมาคมด้วย เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยไม่มี คนมาทำพิธีเดิมของมั่งให้ เพราะลุงเองซึ่งเป็นตระกูลทางพ่อก็ไปเข้าคริสตจักรวันเสาร์ และแม่ก็ เป็นแม่หม้ายด้วย แม่จึงต้องการตัดทิ้งหมด”

เท่งเล่าว่าตอนที่พ่อเสียชีวิต พิธีฝังศพมั่งจะให้เฉพาะผู้ชายเข้าร่วม และช่วยกันหามศพไป ทำพิธีฝัง แต่ปัจจุบันผู้หญิงก็ไปร่วมพิธีฝังด้วย หลังจากพิธีฝังศพแล้ว หากมีรอยแห้วบนหลุมฝังศพ ต้องมีญาติฝ่ายชายไปทำพิธีถมดิน แต่เนื่องจากแม่เป็นหม้ายและน้องชายของพ่อก็ไม่มาทำพิธีให้ เพราะมีเรื่องบาดหมางใจกัน “พ่อหนูเป็นคนดี เวลาตายก็ยังดี จึงไม่มีใครกล้าไปถมดิน แต่แม่ของ หนูกล้าไปถมดิน ชวนเพื่อนๆ ที่เป็นหม้ายไปด้วย ร้องเพลงไปถมไป แม่บอกว่า ถ้าเราเชื่อในพระเจ้า เราก็ไม่กลัว มีแต่คนชื่นชมในความกล้าของแม่” เมื่อผู้ศึกษาถามว่าพ่อตายจากไปพ่อคงไปสบาย แล้ว แม่ก็พูดออกมาด้วยใบหน้าเปื้อนยิ้มอย่างมีความสุขทันทีว่า “แม่ก็อยู่สบายแล้วเหมือนกัน”

ตอนที่พ่อยังมีชีวิตอยู่ แม่ได้ช่วยเหลือให้เท่งหนีพ่อไปเรียนต่อจนจบประถมปีที่ 6 ที่ โรงเรียนวัดแห่งหนึ่งซึ่งให้การอุปถัมภ์เด็กชาวเขาที่จังหวัดอ่างทอง และมีชาวบ้านบางคนใน หมู่บ้านเคยส่งลูกไปเรียน ช่วงนั้นเท่งกำลังเรียนชั้น ป.5 ในโรงเรียนของหมู่บ้าน “เขาชวนหนูว่า อยากไปไหม หนูก็สนใจขอพ่อไปแต่พ่อไม่ให้ไปพ่อจะให้ทำนาทำไร่ แต่หนูอยากไปมาก หนูเลย บอกกับแม่ พ่อก็ไปไร่หนูก็แอบไปโดยได้รับอนุญาตจากแม่ให้ไปเรียน แม่ให้เงินหนูติดตัวไป 100 บาท มีเด็กจากหมู่บ้านหนูไปด้วยกันสามคนเป็นผู้หญิงหมด หนูไปเรียนอยู่ที่นั่น 2 ปี เพราะ ต้องไปจำชั้น ป.5 เนื่องจากไม่มีพื้นฐานภาษาอังกฤษ แม่เล่าให้ฟังว่าพ่อพ่อก็รู้พ่อโกรธมากคำว่าแม่ ว่าเอาเงินของพ่อให้หนูไปทำไม พ่อว่าน่าจะเอาหนูยัดกระสอบทิ้งแม่น้ำโขงไปเสียตั้งแต่เกิด”

ชีวิตของแม่ทำให้เท่งเจ็บช้ำช้ำกับชีวิตแต่งงาน เมื่อเท่งกลับมาอยู่กับแม่และเปิดร้านรับตัดเย็บเสื้อผ้าในตัวอำเภอหลังจากพ่อเสียชีวิตไปแล้ว เท่ง (ปัจจุบันอายุ 24 ปี) ยืนยันกับแม่ว่า “หนูจะเป็นโสด” แต่แม่กลับบอกว่า “ไม่ได้ ลูกเป็นผู้หญิงจะต้องแต่งงาน เพราะแก่ตัวไปแล้วจะไม่มีลูกหลานหรือสามีคอยดูแล” ในอดีตผู้หญิงมีส่วนใหญ่ไม่มีอำนาจการตัดสินใจในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง หรือแม้แต่การเลือกที่จะไม่มีคู่ครอง จากชีวิตของแม่ทำให้ลูกสาวอย่างเท่งยืนยันที่จะไม่ยอมจำนนกับแนวคิดเดิมในสังคมชายเป็นใหญ่ เท่งจึงมีความคิดที่จะเป็น “หญิงโสดที่พึ่งตนเองได้” ไม่จำเป็นต้องมีตัวตนในสังคมด้วยการเชื่อมโยงตนเองกับผู้ชายเท่านั้น

ในเรื่องของการเลือกคู่ครอง ในกรณีของจ้อยะ (ปัจจุบันอายุ 42 ปี) มีแม่ที่เลือกที่จะเป็นแม่หม้ายไม่แต่งงานใหม่ตามประเพณีของม้งเช่นเดียวกัน และต้องตัดสินใจย้ายออกมาอาศัยอยู่ในไร่ซึ่งอยู่นอกชุมชน และสูญเสียสิทธิในที่ดินที่พ่อเคยบุกเบิกไว้ เนื่องจาก “ชุมชนม้งไม่ให้สิทธิผู้หญิงพูด” “แม่จะคอยอบรมสั่งสอนเสมอว่าเป็นลูกผู้หญิงไม่มีพ่อ (กำพร้าพ่อ) จะต้องรักษานวลสงวนตัว เพราะไม่มีพ่อคอยปกป้อง หากผิดพลั้งไปจะถูกชาวบ้านดูถูก แม่เป็นผู้หญิงจะมาปกป้องแทนพ่อไม่ได้ เพราะชุมชนม้งไม่ให้สิทธิผู้หญิงพูด” แม่สอนว่า “หากคิดรักชอบผู้ชายไม่จำเป็นต้องเป็นคนฐานะดีหรือหน้าตาดี แต่ขอให้เป็นคนดีแม่ก็สบายใจ เพราะแม่หวังลูกเป็นผู้หญิง หากได้สามีที่ไม่ดีชีวิตครอบครัวก็จะลำบาก”

เมื่อจ้อยะแต่งงานกับผู้ชายที่แม่ช่วยมองไว้ให้ สิ้นสวดก่อนแต่งงานตามธรรมเนียมม้งสมัยนั้น ฝ่ายชายจะต้องเสียสินสอดเป็นเงินฮาง (แท่งเงินหนักประมาณ 20 บาท) จำนวน 4 ฮาง ราคาประมาณฮางละ 6,800 บาท แต่แม่ของจ้อยะยกลูกสาวให้ฟรี โดยที่ลูกเขยไม่ต้องเสียสินสอด แต่แม่ฝากคำแนะนำสำหรับชีวิตคู่ไว้ว่า “หากมีฐานะดีขึ้นก็คอยเลี้ยงดูกันไปให้ดี” อาจเป็นเพราะ “แม่เห็นว่าจ้อยะเหมือนลูกผู้ชายคนหนึ่ง เพราะตามประเพณีม้งลูกชายคนเล็กจะเป็นผู้รับผิดชอบเลี้ยงดูแม่ แต่จ้อยะเป็นลูกคนเล็กและเป็นผู้หญิง และรับดูแลรับผิดชอบแม่มาตลอด พี่ชายเองก็ไม่เรียกร้องไม่รับสินสอดเพราะถือว่าตนไม่ได้เลี้ยงดูน้องสาว”

จากกรณีแม่ของเท่งและจ้อยะซึ่งเป็นแบบอย่างชีวิตของแม่ที่เป็นหญิงหม้ายที่เลือกที่จะต่อสู้กับโครงสร้างอำนาจความสัมพันธ์ทางเพศที่มีอยู่ในชุมชน ได้เป็นแรงบันดาลใจและแรงสนับสนุนในการเปิดพื้นที่ของผู้หญิงให้กับลูกสาวในการต่อรองอำนาจระหว่างเพศ และเป็นพื้นฐานให้กับลูกสาวในการเข้าไปสังสมประสบการณ์และการใช้ชีวิตในเมือง

2.4 บ้านมารีนา: การเปิด “พื้นที่ของผู้หญิง” ในการเสริมพลังอำนาจในการต่อรอง

หลังจากที่ออกมาจากบ้านแล้ว ภริณีศึกษาทั้ง 4 คน ได้มีโอกาสเข้ารับการอบรมที่บ้านมารีนาในตัวเมืองเชียงใหม่ ในการอบรมบ่มเพาะเยาวชนสตรีที่มีฐานะยากจนจากชนบท ทั้งในด้านฝึกรอบรวมอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า การฝึกทักษะในการอยู่ร่วมกันเป็นชีวิตกลุ่ม การเรียนต่อในระบบการศึกษานอกโรงเรียน เสริมไปพร้อมกับการฝึกอาชีพ ตลอดจนการฝึกประสบการณ์การใช้ชีวิตในเมืองการใช้บริการของรัฐ เช่น การไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล การใช้บริการ ไปรษณีย์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการฝึกฝนด้านการเกษตรที่บ้าน รวมทั้งการเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่เนื้อ ไก่ไข่ และการฝึกฝนอื่นๆที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อเป็นการเตรียมตัวสำหรับการเผชิญชีวิตในสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จากแนวคิดในการอบรมของบ้านมารีนา และทักษะของเยาวชนสตรีที่เข้ารับการอบรมจากบ้านมารีนา ทำให้เห็นว่าการอบรมที่บ้านมารีนาเป็นการเปิด “พื้นที่ของผู้หญิง” ในการเสริมสร้างศักยภาพของผู้หญิง ให้เป็นคนที่มีความสำนึกต่อตัวเองและสังคม ที่เป็นพื้นฐานในการนำไปสู่การต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศในสังคม

2.4.1 จุดกำเนิดแนวคิดการอบรมเพื่อเป็นคนที่อิสระจากการครอบงำ

บ้านมารีนามีจุดกำเนิดจากการเข้ามาทำงานในเอเชียของกลุ่มมิชชันนารีรุ่นแรกของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ที่ปรารถนาจะนำข่าวดี คือ ประสบการณ์ความเชื่อในพระเป็นเจ้าสูงสุดในชีวิตของเยชูชาวนาซาเร็ธ ที่ดำเนินชีวิตในกระบวนการไถ่กู้เพื่อนมนุษย์ให้พ้นจากสภาพทาสของบาป มาสู่ “ความจริงที่จะทำให้ท่านเป็นอิสระ” (พระธรรมของนักบุญยอห์น บทที่ 8 ข้อ 32 ในพระคัมภีร์ภาคพันธสัญญาใหม่) เป้าหมายหลักในการวางรากฐานของกระบวนการฝึกรอบรวมเยาวชนสตรีของบ้านมารีนาในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย จึงปรารถนาให้พวกเขาเติบโตเป็นคนที่ เป็นอิสระจากการครอบงำสังคมชายเป็นใหญ่

บ้านมารีนาถือกำเนิดขึ้นจากแนวความคิดของพระคุณเจ้าลูเซียน ลาเก็สต์ (พ.ศ. 2448 - 2532) ซึ่งเป็นบาทหลวงมิชชันนารีคณะพระหฤทัยแห่งเบธารามจากประเทศฝรั่งเศส ที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2497 และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประมุของค์แรกของมิสซังเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2502 ซึ่งขณะนั้นมีกลุ่มคริสตชนคาทอลิกจำนวนไม่กี่พันคน พระคุณเจ้าลาเก็สต์เคยมีประสบการณ์ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงสังคมในยุโรปและผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการปฏิวัติอุตสาหกรรมในประเทศฝรั่งเศสซึ่งเป็นบ้านเกิดของท่าน และประสบการณ์กว่าสี่สิบปีในการทำงาน

ที่มีสซังด้าลี่ มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ก่อนจะลี้ภัยออกจากประเทศจีนเข้ามาในประเทศไทย เนื่องจากประเทศจีนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประเทศสังคมนิยม

เมื่อท่านเข้ามาในประเทศไทย ก็เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยที่มุ่งสู่การพัฒนาแบบสมัยใหม่ (ตามแนวทางของ แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ใน พ.ศ. 2504) โดยมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นเกษตรกรรม และมีผลกระทบที่เกิดขึ้นในสังคมภาคเหนือช่วงนั้น ก็คือการย้ายถิ่น โดยเฉพาะคนหนุ่มสาววัยทำงานเข้าไปหางานทำในตัวเมืองใหญ่ ซึ่งเป็นแหล่งโรงงานอุตสาหกรรมและในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะหญิงสาวจากภาคเหนือที่ถูกผลักดันให้เข้าสู่อาชีพบริการ โสเภณีมีมากขึ้น ยาเสพติดก็เริ่มขยายสู่คนเส่มากขึ้น ประชาชนเริ่มรู้ที่ทำกิน ขณะเดียวกันรายได้กว่า 50 % ของประชาชนภาคเหนือมาจากภาคเกษตรกรรม

พระคุณเจ้าลาทือสตั้ได้เล็งเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมในระยะนั้น และผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของผู้คน โดยเฉพาะอนาคตของคนหนุ่มสาว จึงมีนโยบายส่งเสริมการฝึกอบรมด้านอาชีพให้กับหนุ่มสาวในพื้นที่ชนบทในพื้นที่ราบและบนพื้นที่สูง ซึ่งขาดโอกาสศึกษาเล่าเรียนในระบบ ได้มีโอกาสรับการฝึกอบรมด้านทักษะฝีมือ ที่สามารถนำไปประกอบอาชีพช่วยเหลือเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัวได้ จึงได้เปิดสถานที่ฝึกอบรมอาชีพช่างไม้ ช่างเครื่องยนต์ ให้กับเยาวชนชาย โดยสร้างบ้านพักและโรงฝึกงานบริเวณกิโลเมตรที่ 6 ถนนโชตนา อ.เมือง จ.เชียงใหม่ และมีบาทหลวงบาโตล์ ชาวฝรั่งเศสเป็นผู้ดูแลการฝึกอบรม

สำหรับเยาวชนหญิงพระคุณเจ้าลาทือสตั้ ได้มอบหมายให้บาทหลวงฝรั่งเศสอีกท่านหนึ่ง ไปติดต่อขอสมาชิกคณะซิสเตอร์ชาเลเซียนแห่งพระนางมารีย์นิรมล ซึ่งมีศูนย์กลางในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งได้ตอบรับและจัดส่งซิสเตอร์ 3 คนของคณะเข้ามาเริ่มงานในเชียงใหม่ช่วงปลายปี พ.ศ. 2502 โดยได้เปิดพื้นที่ทำงานสร้างอาคารบ้านพักในตัวเมืองเชียงใหม่เสร็จในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2505 ใช้ชื่อว่า “บ้านมารีนา” ทำงานได้ไม่ถึงสามปีทางคณะมิบูกลากรไม่เพียงพอสำหรับงานที่เปิดในประเทศอื่นๆ จึงจำเป็นต้องขอถอนตัวออกจากการรับผิดชอบที่บ้านมารีนา ย้ายไปทำงานในประเทศอื่นที่จำเป็นมากกว่าในช่วงกลางปี พ.ศ.2508

ช่วงเวลาเดียวกันหลังจากการประชุมสังคายนาวาติกันครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2508 พระคุณเจ้าลาทือสตั้ ได้มีโอกาสไปแวะเยี่ยมศูนย์กลางของคณะซิสเตอร์ธรรมทูตแห่งพระหฤทัยพระเยซูเจ้าและพระนางมารีอา ที่เมืองซานเซบัสเตียน ประเทศสเปน ซึ่งเป็นคณะนักบวชหญิงที่เคยติดต่อช่วยเหลือและร่วมงานกันมาในประเทศฝรั่งเศส ท่านได้ติดต่อขอให้ทางคณะฯ ส่งสมาชิกมาช่วยรับผิดชอบงานที่บ้านมารีนา แทนคณะซิสเตอร์จากฝรั่งเศสที่จำเป็นต้องถอนตัวออกไป ทางผู้ใหญ่ของคณะฯก็ได้ตอบรับคำเชื้อเชิญและได้จัดส่งซิสเตอร์ชาวสเปนจำนวน

7 คน เดินทางมาถึงประเทศไทยเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ.2508 และเริ่มทำงานในพื้นที่มิสซัง เชียงใหม่ที่มีเขตรับผิดชอบใน 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน คือ เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย พะเยา น่าน แพร่ ลำปาง และลำพูน ดังปรากฏในบันทึกคำไว้อาลัยในการจากไปของพระคุณเจ้า ลาเกอัสต์ ของซิสเตอร์ชาวสเปนรุ่นแรกว่า

“ในฤดูใบไม้ร่วงของปี ค.ศ.1965/ พ.ศ.2508 ประมุข (มุขนายก) มิสซังเชียงใหม่คนแรก บาทหลวงดูเชียน ลาเกอัสต์ ซึ่งเป็นมิชชันนารีชาวฝรั่งเศส (หลังจากเข้าร่วมประชุมสังคายนาวาติกัน ครั้งที่ 2) ได้ไปเยี่ยมคณะซิสเตอร์ธรรมทูตแห่งพระหฤทัยพระเยซูเจ้า ที่เมืองซานเซบัสเตียน อยู่ทางตอนเหนือของประเทศสเปน ดิซายแอนด์ด้านทิศใต้ของประเทศฝรั่งเศส ซิสเตอร์สาว ๆที่กำลังเตรียมตัวจะไปเป็นมิชชันนารีในประเทศไทยตามคำเชิญของท่าน ตั้งใจฟังท่านแบบคนที่อยากรู้ อยากเห็นอนาคตของตนเอง

พระคุณเจ้าเล่าว่า ท่านมีมิชชันนารีที่กำลังทำงานตามวัดที่ราบและบนดอย มีคนทำงานที่โรงเรียนและมหาวิทยาลัย มีที่ฝึกอาชีพสำหรับเยาวชนชาย และต้องการให้พวกเราทำงานในการอบรมและฝึกอาชีพให้เยาวชนสตรีผู้ด้อยโอกาสในสังคมภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งเยาวชนสตรีเหล่านี้กำลังประสบปัญหาอย่างหนัก เมื่อจบการศึกษาชั้นประถม 4 แล้ว และออกไปทำงานก็ถูกเอารัดเอาเปรียบ และบ่อยครั้งถูกล่อลวงไปในทางที่ไม่ดี ในความรู้สึกของท่าน ถ้าผู้หญิงเสียศักดิ์ศรีด้วยเยาว์รากฐานของครอบครัวจะเสื่อมลง การแพร่ธรรมก็จะไร้ประโยชน์ ท่านต้องการให้มีการอบรมเยาวชนสตรีให้เป็นคนที่ยึดมั่นในศักดิ์ศรีของตนเอง สามารถช่วยตนเองได้และเป็นที่พึ่งของผู้อื่น.....

อีกสองเดือนหลังจากนั้น พวกเราซิสเตอร์สาว ๆ 7 คน ก็เดินทางถึงบ้านมารีนา ที่อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และที่นั่น...ท่านให้คำแนะนำในการปรับตัวต่อวัฒนธรรมใหม่ ท่านเป็นกำลังใจในการต่อสู้อุปสรรคนานาประการของการเรียนภาษาและการเริ่มทำงาน คำพูดของท่านปราศจากความอ่อนโยนนิ่มนวล แต่แสดงถึงความเข้มแข็งเจียวขาดของมิชชันนารี ที่ผ่านความลำบากยากเย็นในการแพร่ธรรม ความมั่นใจของท่านในแผนการณ์ที่วางไว้สำหรับบ้านมารีนา นั้นเป็นการท้าทายพวกเรา จนบรรลุถึงความสำเร็จ และอีกไม่นานบ้านมารีนากลายเป็น “บ้านที่สอง” สำหรับเยาวชนสตรีเป็นจำนวนมาก พระคุณเจ้าเองให้ความสนใจเอาใจใส่ต่อการอบรมของบ้านมารีนา มาโดยตลอด เสมือนว่าพื้นที่ที่อยู่ภายในขอบรั้วนี้ พระเจ้าได้สร้างให้เกิดผลที่สมบูรณ์เพื่อผู้หญิงตัวเล็กๆในสังคมเขตเชียงใหม่ และท่านได้แสดงความพอใจในความสำเร็จของลูกศิษย์บ้านมารีนา ทุกๆคน”

โอกาสที่ได้พูดคุยและปรึกษากับพระคุณเจ้าลาเกอัสต์ และจากประสบการณ์ของสมาชิกคณะซิสเตอร์ด้วยกันเอง ในการเริ่มศึกษาสภาพพื้นที่ สังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของผู้คนใน

ภาคเหนือ ซึ่งมีอยู่หลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้วิธีการในการรับเด็กผู้หญิงของคณะซิสเตอร์มิชชันนารีจากประเทศสเปนที่เข้ามาช่วยจัดดำเนินการฝึกอบรม เปลี่ยนจากที่เคยเป็นมา คือ การรับเด็กผู้หญิงมาแบบสงเคราะห์ ซึ่งเป็นการไม่เสริมสร้างคน ทำให้เด็กเสียนิสัย ไม่เห็นความสำคัญและคุณค่าของการรับผิดชอบเอาใจใส่ในการทำงาน คณะซิสเตอร์ที่รับผิดชอบในการจัดกระบวนการอบรมเยาวชนสตรีบ้านมารีนา จึงได้ปรับเปลี่ยนการอบรมเด็กให้เรียนรู้ที่จะพึ่งตนเอง เป็นอิสระเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งการอบรมเด็กในรูปแบบนี้ สามารถที่จะช่วยให้เด็กพึ่งตนเอง และให้เป็นคนที่มีความสำนึกต่อตัวเองและสังคม

ซิสเตอร์มาเรีย โคเซ (พ.ศ. 2482 - 2553) ซิสเตอร์รุ่นแรกที่เข้ามาทำงานในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนเกือบ 45 ปี เป็นคนหนึ่งที่รับผิดชอบในกระบวนการอบรมมาโดยตลอด บทบาทรับผิดชอบของท่านส่วนใหญ่จะอยู่ที่บ้านมารีนาเชียงใหม่มาโดยตลอดกว่า 40 ปี จนถึงช่วงสุดท้ายของชีวิตที่ท่านไปรับผิดชอบงานที่บ้านมารีนาพะเยาเนื่องจากเหตุผลด้านสุขภาพ และท้ายที่สุดท่านก็ฝากฝังร่างกายของท่านไว้ ณ แผ่นดินเมืองเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2553 เป็นซิสเตอร์ชาวสเปนคนแรกที่ถึงแก่กรรมในประเทศไทย ท่านได้ให้แนวคิดในการทำงานฝึกอบรมเยาวชนสตรีว่า

“ไม่ได้ทำงานกับคนจนที่ต้องการให้อะไรกับเขา แต่คิดว่าตนเองเป็นเพียงคนหนึ่งที่โชคดีได้ทำงานกับคนที่อยู่บนพื้นฐานที่มีความดีงาม มีศักดิ์ศรี ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ท้าทายในการทำงานตลอดเวลา ตนเองเป็นเพียงคนหนึ่งที่เดินไปกับชาวบ้าน ไม่ได้ให้อะไรกับเขา แต่กำลังทำในสิ่งที่ควรทำ ตามสามัญสำนึก บางครั้งอาจจะรู้สึกผิดหวังที่พวกเขาเหล่านั้นไม่ตอบสนองความต้องการในการทำงานของตนเอง แต่ก็ไม่ได้คิดว่าตนเองมีบุญคุณกับพวกเขา และจะไม่ครอบงำเขาเหล่านั้น แต่มีความรัก ความผูกพันกับบรรดาเยาวชนสตรีและคนที่ทำงานด้วย สร้างเสริมสำนึกให้เขาช่วยตนเอง รับผิดชอบตนเอง เช่นเดียวกัน หากใครบางคนให้อะไรกับเรา เราขอบคุณด้วยจริงใจ แต่พวกเขาจะมาครอบงำเราได้”

ช่วงสองทศวรรษแรกที่ได้ทำงานในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบน (พ.ศ.2508 - 2531) สมาชิกในคณะได้สรุปประเมินผลงานที่ผ่านมาในช่วงกว่า 20 ปี เพื่อพิจารณาศึกษาทบทวนกระบวนการฝึกอบรมที่ผ่านมาและเพื่อจะได้เตรียมแผนการดำเนินงานสืบต่อไปข้างหน้า พบว่าจากประสบการณ์ในช่วงที่ผ่านมาในการทำงานกับผู้หญิงสาวในสังคมภาคเหนือ ได้เห็นว่าผู้หญิงมีความรับผิดชอบปัญหาในครอบครัวมากกว่าผู้ชาย พร้อมทั้งจะแก้ปัญหาอะไรก็ได้ มีจิตสำนึกและยอมรับในการจัดการ และรู้สึกเป็นหน้าที่ที่จะต้องออกไปทำงานเพื่อช่วยเหลือครอบครัว พร้อมทั้งจะทำงานอะไรก็ได้ เพื่อช่วยแบ่งเบาสภาพทางบ้าน เป็นเหมือนผู้รับใช้ในครอบครัว ประกอบกับครอบครัวเริ่มประสบความยากแค้นทางด้านเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันตัวผู้หญิงเองขาดความรู้

ความสามารถที่จะช่วยครอบครัว จึงต้องแสวงหาโอกาสและงานที่จะสามารถช่วยเหลือตนเองและครอบครัวได้ และต้องการหลีกเลี่ยงความเสี่ยงในกรณีที่ต้องเลือกอาชีพขายบริการทางเพศ

2.4.2 อบรมให้เป็นคนที่ยึดมั่นในศักดิ์ศรีของตนเอง สามารถช่วยตนเองได้และเป็นที่พึ่งของผู้อื่น

กระบวนการวิธีการและแนวคิดในการอบรมเพื่อเสริมสร้างอำนาจของผู้หญิงของบ้านมารีนา นอกจากจะเน้นด้านฝึกทักษะอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าแล้ว การสร้างสำนึกของตัวตนและต่อสังคมเป็นเรื่องที่ให้ความสำคัญเป็นอันดับต้น กระบวนการอบรมอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาการอบรม 2 ปี เป็นไปเพื่อสร้างคนให้เกิดความมั่นใจในชีวิต มีคุณธรรมบนพื้นฐานของคำสอนทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม และมีความรู้เท่าทันสังคมปัจจุบัน การฝึกทักษะด้านอาชีพเป็นเครื่องมือเสริมให้เกิดความมั่นใจในชีวิต และเป็นทั้งเป้าหมายด้วย เพื่อจัดทัศนคติที่กล่าวว่าตนเองไม่มีค่า การถูกรอบงาจากผู้อื่น หรือความไม่มั่นใจในตนเอง

ในการอบรมของบ้านมารีนา นอกจากการเรียนและฝึกวิชาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าแล้ว ยังมีการเสริมแนวคิดและประสบการณ์ในด้านการวิเคราะห์สังคม และการใช้ชีวิตในเมือง อย่างเช่น วิธีการหนึ่งที่ใช้ในการฝึกความมั่นใจในตัวเองเบื้องต้นในการเตรียมตัวออกสู่สังคมภายนอก คือการฝึกให้ไปติดต่อกับหน่วยงานต่างๆของรัฐและเอกชน อย่างเช่น การไปโรงพยาบาล ไปรษณีย์ ธนาคาร เป็นต้น ซึ่งช่วยสร้างความมั่นใจให้กับผู้หญิงมากขึ้น เป็นการปูทางไปสู่ความเชื่อมั่นในการกระทำการกิจที่ยากยิ่งขึ้นต่อไป

ในการจัดกระบวนการศึกษาอบรมเสริมความรู้และทักษะในด้านสังคม เพื่อสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างรู้เท่าทันสังคม บ้านมารีนาได้ร่วมกับฝ่ายสังคมของมิสซังคาทอลิกเชียงใหม่ เข้ามาร่วมจัดกระบวนการอบรมต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 เป็นต้นมา แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนโดยแต่ละขั้นตอนจะใช้ระยะเวลา 4 เดือน และจัดเดือนละครั้งๆละ 1 วัน คือ

ขั้นตอนแรก การรู้จักตัวเอง รากเหง้าของตัวเอง ครอบครัว และความภูมิใจในการมีชีวิต รู้ถึงคุณค่าศักดิ์ศรีเผ่าพันธุ์ตนเอง ความเป็นผู้หญิง และคุณลักษณะที่เหมาะสมของการเป็นผู้หญิง

ขั้นตอนที่สอง ตัวเองกับชุมชน การรู้และเข้าใจชุมชนของตัวเอง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน และบทบาทของตัวเองต่อชุมชน

ขั้นตอนที่สาม การศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์สังคม โดยเริ่มจากชุมชนตัวเอง ในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และศาสนาวัฒนธรรม ความเชื่อมโยงของสถานการณ์สังคมแต่ละด้าน เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น และส่งผลกระทบต่ตัวเรา

ขั้นตอนที่สี่ เตรียมตัวออกทำงาน โดยการทบทวนเนื้อหาที่ผ่านมาทั้ง 3 ขั้นตอน และเน้นสถานการณ์ปัจจุบันที่เยาวชนสตรีต้องเผชิญในชีวิตจริง การเสริมทักษะการเตรียมความพร้อมในการออกทำงาน เช่น การวางแผนในการจัดการชีวิตคนทำงาน การวางแผนในการใช้จ่ายเงิน การแก้ปัญหา และการใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่น

นอกจากนี้ จะมีการจัดกิจกรรมนันทนาการร่วมกันสำหรับผู้เข้าร่วมทั้ง 4 กลุ่ม เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ และการฝึกการแสดงออก และการเป็นผู้นำ รวมทั้งมีการประเมินผลร่วมกับทีมงานที่จัดการศึกษา กระบวนการศึกษาดังกล่าว ได้มีส่วนเสริมให้เยาวชนสตรี มีความมั่นใจในตัวเอง และภูมิใจในความเป็นหญิงและความเป็นชนเผ่า ความผูกพันต่อครอบครัวและชุมชน และสนใจด้านสังคม สำหรับบรรดากลุ่มศิษย์เก่าที่จบไปแล้วก็ยังมีกิจกรรมการศึกษาแลกเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง

เป้าหมายของกระบวนการอบรมอย่างต่อเนื่องนี้ เป็นไปเพื่อสร้าง “หน่อ” (Change Agent) ที่จะกลับเข้าไปอยู่ในชุมชนเดิม หรือชุมชนอื่นที่ได้ไปอยู่ ในการสืบทอดจิตตารมณ์ (เจตนารมณ์) หรือสืบทอดงานของคณะซิสเตอร์ในการทำงานกับเด็กและเยาวชน ในครอบครัว และในชุมชน โดยเฉพาะเยาวชนหญิงผู้ถูกปิดกั้นโอกาส ในปัจจุบันมีเยาวชนสตรีผู้ผ่านการอบรมจากบ้านมารีนา จำนวนประมาณ 1,800 คนในช่วง 45 ปีที่ผ่านมา ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในพื้นที่ 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน คือ คนเมือง ปกาเกอญอ กะเหรี่ยงโปว์ ม้ง อาข่า ลัวะ ลาหู่ เมียน ไตใหญ่ และช่วงหลังปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา เริ่มมีกะเหรี่ยงจากเขตแม่สลด เยาวชนสตรีจาก จ.นครราชสีมา ซึ่งติดตามพ่อแม่มาทำงานก่อสร้างในเมืองเชียงใหม่ และปลายปี พ.ศ.2553 มีเยาวชนสตรีจากพื้นที่ จ.สุรินทร์ ซึ่งรู้จักผ่านทางศิษย์เก่าบ้านมารีนาที่แต่งงานกับญาติของเด็ก ได้เข้ารับการอบรมด้วย เพื่อให้การขยายงานในการสืบทอดเจตนารมณ์ บ้านมารีนาจึงทำหน้าที่เป็นตัวประสานหรือเอื้ออำนวยผ่านทางกลุ่มศิษย์เก่าบ้านมารีนา ที่ได้รวมตัวกันเพื่อสนับสนุนและร่วมงานกับซิสเตอร์ ในการช่วยสนับสนุนเยาวชนสตรีรุ่นต่อไป และสร้างความสัมพันธ์กับเครือข่ายศิษย์เก่าที่อยู่ในชุมชนหมู่บ้าน และในเมือง โดยเฉพาะในเขตภาคเหนือ การสร้างกลุ่มและเครือข่ายนี้มีเป้าหมายในการเสริมสร้างขบวนการและเครือข่ายของผู้หญิง ทั้งในระดับชุมชน และขยายไปสู่เครือข่ายที่กว้างขวางออกไป

ในช่วงปี พ.ศ. 2524 – 2526 กลุ่มศิษย์เก่าบ้านมารีนา ที่จบหลักสูตรช่างตัดเย็บเสื้อผ้าระยะสองปีแล้ว เริ่มออกทำงานอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองเชียงใหม่ อำเภอสันกำแพง และอำเภอใกล้เคียง ได้มีโอกาสมาพบปะพูดคุยเพื่อแบ่งปันประสบการณ์ในการทำงานและชีวิตของแต่ละคน เพื่อหาทางช่วยเหลือซึ่งกันและกัน กลุ่มได้เสนอให้มีการเริ่มออมทรัพย์สะสมเงินร่วมกัน เพื่อใช้เป็น

กองทุนฉุกเฉินช่วยเหลือเพื่อนๆยามเดือดร้อน และจัดใช้ในกิจกรรมของกลุ่มที่จัดขึ้นร่วมกัน นอกจากนี้ เสนอให้มีการศึกษาสภาพสังคมปัจจุบันเพิ่มเติมเนื่องจากช่วงสองปีที่ผ่านมาได้รับผลกระทบในบ้านมารีนา เนื่องจากสภาพเยาวชนจากหมู่บ้านสู่เมืองมีสภาพและปัญหาที่แตกต่างกัน โดยมีทีมงานรุ่นพี่จากศูนย์สังคมพัฒนาและศูนย์เยาวชนของมิสซังเชียงใหม่ มาช่วยเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำในการทำงานของกลุ่มของศิษย์เก่าบ้านมารีนา

ในปี พ.ศ. 2526 จึงเริ่มมีคณะกรรมการของกลุ่มโดยแบ่งเป็น 4 ฝ่าย คือ

1) ฝ่ายประสานสัมพันธ์ ทำหน้าที่ติดต่อประสานงานกับศิษย์เก่า ศิษย์ปัจจุบัน คณะซิสเตอร์และผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยจัดทำทะเบียนสมาชิกกลุ่มศิษย์เก่า ส่งจดหมายเวียน หรือข่าวสารผ่านแผ่นพับประจำเดือนหรือสารมารีนาฉบับโรเนียวรายสัปดาห์ จัดการออกเยี่ยมศิษย์เก่าตามหมู่บ้าน โดยปรึกษาและประสานงานกับคณะซิสเตอร์ในด้านต่างๆ การติดต่อขอความร่วมมือจากกลุ่มองค์กรหรือบุคคลเพื่อมาแบ่งปัน แนะนำประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

2) ฝ่ายกิจกรรม รับผิดชอบในการจัดเตรียมประชุมพบปะของกลุ่ม ทั้งในระดับการประชุมคณะทำงาน การพบปะประชุมกลุ่มใหญ่ การออกเยี่ยมครอบครัวศิษย์เก่า การออกไปช่วยงานในชุมชนและการพักผ่อนประจำปีร่วมกัน

3) ฝ่ายการศึกษา จัดดำเนินงานด้านการเสนอหัวข้อศึกษาและขั้นตอนวิธีการจัดร่วมกัน โดยติดต่อวิทยากร จัดหาข้อมูล สื่อต่างๆที่จะช่วยในการเรียนรู้และเสริมสร้างความเข้าใจให้กับเพื่อนๆในกลุ่ม

4) ฝ่ายออมทรัพย์และร้านค้าย่อยของกลุ่ม จัดเก็บเงินสะสมของสมาชิก 10 บาทต่อเดือน เพื่อจัดใช้ในกิจการต่างๆของกลุ่ม และเพื่อให้บริการสมาชิกในการกู้ยืมเพื่อการศึกษาต่อเนื่อง หรือความจำเป็นเกี่ยวกับครอบครัวในวงเงินไม่เกิน 3,000 บาทต่อครั้ง โดยบำรุงกลุ่มด้วยอัตราดอกเบี้ย 1 บาทต่อเดือน และต้องชำระคืนภายใน 6 เดือน และทางคณะทำงานจะมีห้องจำหน่ายสินค้าของกลุ่มอยู่ในบริเวณบ้านมารีนา เพื่อบริการกับศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบัน โดยจัดแบ่งเวรในคณะทำงานเป็นคู่ๆเพื่อรับผิดชอบขายของในช่วงเวลา 18.00 – 19.30 น.ของแต่ละวันยกเว้นวันอาทิตย์

ผู้ที่สมัครเข้าเป็นคณะทำงานจะเป็นโอกาสในการได้เรียนรู้การทำงานกลุ่มในหลายๆด้าน และสามารถนำไปใช้ในชีวิตรอบครัวและกิจกรรมในชุมชนได้ เช่นกรณีของ “จียะระ” ที่ได้เข้ามาเป็นคณะทำงานของกลุ่มโดยรับผิดชอบฝ่ายประสานสัมพันธ์ และได้รับความไว้วางใจจากเพื่อนๆร่วมงานเป็นอย่างดี กิจกรรมของกลุ่มก็มีศิษย์เก่ารุ่นน้องแต่ละรุ่นมาสืบทอดงานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน และยังเป็นผู้ร่วมมือกับทางคณะซิสเตอร์ในกิจการต่างๆของบ้านมารีนา และคอยเชื่อมประสานสัมพันธ์กับบรรดาศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบันมาโดยตลอด

2.4.3 การเสริมสร้างอำนาจของผู้หญิงจากปริณิณทลของ “ความเป็นแม่”

จากการสัมภาษณ์เยาวชนสตรีที่ได้ผ่านการฝึกอบรมจากบ้านมารีนา ทำให้เห็นว่าการเปิด “พื้นที่ของผู้หญิง” ของบ้านมารีนา เป็นการเสริมสร้างอำนาจของผู้หญิงจากปริณิณทลของ “ความเป็นแม่” ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับผู้หญิงที่หนุนช่วยกันด้วยความรัก เช่นเดียวกันกับความสัมพันธ์ที่แม่มีต่อลูกสาว หรือพี่สาวกับน้องสาว ในการอบรมสั่งสอน ให้คำแนะนำ การดูแลเอาใจใส่ การให้ความรักและความอบอุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การได้รับแบบอย่างและแนวทางในการดำเนินชีวิตจากซิสเตอร์

เท่งซึ่งเป็นคนหนึ่งในการศึกษา (เข้าเรียนหมู่ 1 ในปี พ.ศ. 2545 เมื่ออายุ 17 ปี) พูดถึงช่วงเวลาที่เข้ามาอบรมที่บ้านมารีนาว่า “หนูมีพี่น้อง 10 คน แต่น้องเสียไปแล้วสองคน พี่น้องที่ยังอยู่มีพี่ชายเป็นคนโต คนที่ 2 เป็นพี่สาว ถัดมาก็คือหนู ถัดไปเป็นน้องชายสองคน น้องสาวอีกสองคน และคนสุดท้ายเป็นผู้ชาย หนูจำได้ว่าพ่อของหนูดูแลหนูมาก และเป็นคนที่ไม่ชอบฟังเหตุผล เอาแต่ตีพวกหนู แต่แม่หนูเป็นคนใจดีมาก พี่ชายหนูเรียนจบ ป.6 ที่บ้าน โรงเรียนมีแค่ ป.6 เท่านั้น พี่ชายไปเรียนต่อ ม.1 ที่เชียงใหม่ แต่ค่าเทอมแพงมาก พี่ชายก็เลยกลับบ้านและไปอยู่กับน้ำชาอีกหมู่บ้านหนึ่ง ส่วนพี่สาวไปทำงานที่เชียงใหม่ได้สักปีกว่า แล้วไม่ทำต่อ ก็เลยกลับบ้าน ปีนี้หนูก็เลยคิดจะมาหางานทำดีกว่า หนูรู้จักกับพี่ดี เขาเรียนด้านตัดเย็บเสื้อผ้าที่อุดรธานี พี่ดีเขามาหางานทำที่เชียงใหม่ เพื่อนที่เชียงใหม่แนะนำให้พี่ดีไปหาซิสเตอร์บ้านมารีนาเชียงใหม่ พี่ดีก็เลยได้งานทำ แต่ตอนนี้พี่ดีก็ยังพักอยู่ในบ้านมารีนา พอช่วงเช้าพรรษาพี่ดีก็กลับบ้าน หนูก็เลยตามพี่ดีมาหางานทำ ตอนมาเชียงใหม่หนูมีเงินแค่ 40 บาท และหนูไม่รู้ว่าจะมาทำงานอะไร แต่พระเป็นเจ้าของหนูพาหนูให้มารู้จักซิสเตอร์บ้านมารีนาที่เชียงใหม่ พอหนูมาถึงเชียงใหม่ซิสเตอร์ก็หางานให้หนูทำ และให้ใบสมัครเข้ารับการอบรมอาชีพที่บ้านมารีนาให้แก่อนุด้วย หนูได้ทำงานบ้านอาจารย์แม่ ทำได้สามเดือนครึ่ง เดือนแรกอาจารย์แม่เขาให้หนู 1,500 บาท สองเดือนต่อมาเขาให้ 2,000 บาท หนูอยู่กับเขา เขาก็ดีต่อหนูมาก พอหนูได้เงินหนูก็ส่งไปให้แม่ หลังจากนั้น ซิสเตอร์ก็แจ้งให้หนูเข้ารับการอบรม และวันที่ 3 พฤศจิกายน 2545 หนูจึงได้เข้ามาอยู่บ้านมารีนาพะเยา(ปีแรกอยู่พะเยา ปีที่สองย้ายมาต่อที่บ้านมารีนาเชียงใหม่) เพื่อรับการอบรมอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า หนูดีใจมากที่ได้เข้ามาสัมพันธ์กับที่นี่ ที่นี่ดีมากเลยคะ ได้มารู้จักกับพี่ที่น่ารัก และซิสเตอร์ที่ใจดีด้วย..”

เยาวชนสตรีที่ผ่านกระบวนการอบรมช่วง 2 ปี ได้ประเมินผลและสรุปประสบการณ์ที่อยู่ในบ้านมารีนาในช่วงเทอมสุดท้ายก่อนจบหลักสูตร 2 ปี “ การอยู่ร่วมกันหลายคนต้องอดทน ต้องแบ่งเบาเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีอะไรต้องแบ่งๆกัน รับฟังความคิดเห็นของและคน ปกติเป็นคนใจร้อน มาอยู่มารีนาทำให้เป็นคนใจเย็นขึ้นเยอะ การเย็บผ้าทำให้ใจเย็นมีความอดทน จากที่เป็นคนไม่รู้

อะไร ก็ทำให้รู้ เรื่องตัดเย็บ รู้ในสิ่งที่ไม่รู้ สามารถแนะนำคนอื่นแนะนำน้องๆ ได้..” (เขาสตรีมั่งกรองทอง แซ่ย่าง, ธันวาคม 2549)

“ได้แบบอย่างการทำงานจากซิสเตอร์ คือ การทำงานไม่ขึ้นน้ำ ทำเหมือนเด็กทุกอย่าง ล้างห้องน้ำ เตรียมที่นอน ซิสเตอร์ไม่ได้สั่ง แต่จะลงมือทำเหมือนกัน เรื่องกิริยามารยาทก็ต้องอ่อนน้อม ถ่อมตน แยกไปใครมาก็ต้องไหว้” (เขาสตรีปากเกาะญอ ปอลี วศิณประเสริฐ, ธันวาคม 2549)

“การมาเรียนที่มารีนาทำให้เรียนรู้ชีวิตหลายอย่าง เช่น การอยู่ร่วมกันหลายคน ได้เรียนรู้นิสัยใจคอของเพื่อน รู้ว่าเพื่อนคนนี้เป็นคนอย่างไร เป็นคนมีน้ำใจไหม ถ้าเราเปิดโอกาส เพื่อนก็จะได้รู้จักเรา และเราได้รู้จักเพื่อน” แว่ว เป็นพี่ครู เป็นหนึ่งในทีมงานฝึกอบรมอาชีพ “การเป็นพี่ครู (รุ่นพี่ที่จบหลักสูตรและมีประสบการณ์ในการทำงานจากสถานประกอบการด้านตัดเย็บเสื้อผ้าในตัวเมืองเชียงใหม่ระยะหนึ่ง และสมัครใจมาทำงานช่วยซิสเตอร์สอนในชั้นเรียนตัดเย็บเสื้อผ้า) ต้องเรียนรู้นิสัยใจคอของน้องๆ ที่เรียน ใครเห็นแกตัวถือเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ต้องไม่ปล่อยเวลาให้เลยไป ปัญหาที่เจอบ่อยๆ คือเรื่องความรับผิดชอบ ทำการบ้าน ทำข้างไม่ทำข้าง ทำไม่เต็มที่... หากรุ่นพี่ทำผิดเสียเอง น้องก็มีสิทธิดักเตือนพี่ เพราะที่มารีนาไม่มีใครมีอำนาจเหนือใคร ดักเตือนกันได้...” (เขาสตรีปากเกาะญอ แว่ว ตะแน, 6 มกราคม 2550)

“ในห้องเย็บ (ห้องเรียน) จะมีวิทยุเทพเปิดฟังได้ แต่ต้องเปิดให้เป็นเวลา เปิดฟังได้หลังจากกินข้าวเย็นเสร็จแล้ว เวลาทำการบ้านก็ไม่ค่อยเสียงดัง ไม่ลากเก้าอี้ ภาควิชาใจที่ได้มาอยู่เป็นหมู่คณะ มีเพื่อนหลายเผ่า ได้รู้จักคนเยอะ เวลาทำกิจกรรมก็จะสนุก มารีนาให้อาชีพ ให้ความคิด ให้ความรัก ประทับใจพี่ครูและซิสเตอร์คอยให้คำแนะนำ กลับบ้านตอนนี้น้องๆ มาขอใบสมัคร ก็จะเอาใบสมัครไปให้เขา อยากให้เขาได้มาเรียนที่นี่” (เขาสตรีล๊ะปิยะชิตา มณีรัตน์พ่องไพร, 27 ธ.ค. 2549)

“ซิสเตอร์ที่ดูแลห้องเย็บ (ห้องฝึกอบรมตัดเย็บเสื้อผ้าสตรี) ก็คอยชี้แนะ มีเหตุผล อยากให้ผลงานออกมาดี ซิสเตอร์จะคอยดูผลงาน หนูคิดว่าดีในด้านนี้ เพราะทุกอย่างที่ทำ ทุกคนต่างต้องการผลงานที่ดีมีคุณภาพ แนนอนที่ต้องมีคนดูแลควบคุมไปด้วย ซิสเตอร์คนอื่นๆ ก็เป็นคนมีน้ำใจ ชอบช่วยเหลือ ซิสเตอร์เป็นเหมือนแม่คนหนึ่งที่คอยดักเตือนดูแลๆ” “ซิสเตอร์ทุกคนทั้งใจดีและอบรมให้เราเป็นคนขยัน ซิสเตอร์เปรียบเสมือนแม่คนที่สอง ทุกคนมีความเสียสละเพื่อพวกเราทุกคน” “ซิสเตอร์ให้การดูแลดีมาก ทั้งเรื่องการเรียนรู้ ทั้งเรื่องปัญหาต่างๆ ซิสเตอร์ให้ความเป็นกันเอง จะให้กำลังใจยามที่ท้อ ให้ความดูแล ทั้งเรื่องการกิน การนอน การเจ็บไข้ได้ป่วย รวมถึงการให้คำปรึกษาในบางปัญหาที่เราไม่สามารถไปปรึกษาใครได้”

“ประทับใจซิสเตอร์ที่ดูแลและเอาใจใส่เรา โดยเฉพาะในยามที่เราเจ็บป่วยหรือไม่สบาย ซิสเตอร์จะดูแลเราเป็นพิเศษ หายาให้เรากิน ให้พี่ดา (แม่ครัว) ทำอาหารให้เราทาน ดูแลเราทุกอย่าง

เป็นเหมือนแม่คนที่สองเลยก็ว่าได้ ในการดูแลเรานั้นซิสเตอร์เหนื่อยกายเหนื่อยใจ แต่ซิสเตอร์ก็ไม่เคยบ่น เหนื่อยยังไม่พอ พอเราหายป่วยซิสเตอร์ก็หาอาหารเสริมมาให้เรา เช่น นม กลีโธแร และวิตามิน ซิสเตอร์เป็นคนดีที่หนึ่งเลย ตอนที่หนูไม่สบายมาก ตอนนั้นอายุสิบห้า นอนร้องไห้คิดถึงบ้าน ซิสเตอร์ก็เข้ามาอดหนุน รัวสีกอบอุ้มมาก” “ซิสเตอร์ดูแลดีและให้กำลังใจพวกหนู มีอะไรผิดก็ตักเตือน ซิสเตอร์ทุกคนต่างคนต่างทำหน้าที่ของตนเอง และที่สำคัญซิสเตอร์ดูแลพวกหนูเป็นอย่างดี ซิสเตอร์ทุกคนในบ้านนี้เหมือนแม่ของพวกหนู”

สิ่งที่ได้รับในช่วงสองปีที่มาฝึกอบรมที่บ้านมารีนา เขาสตรีคนหนึ่งสรุปว่า “...การมาเรียนที่นี่ ไม่ใช่แค่มาเย็บผ้า แต่ได้รับการอบรมที่ดี การดูแลที่ดี ไม่ว่ายามยากลำบาก ซิสเตอร์ก็ได้ช่วยเหลือมาตลอด ถึงแม้ว่าซิสเตอร์จะเหนื่อยเหนื่อยยากลำบากแค่ไหน แต่ซิสเตอร์ก็ได้ทำเพื่อพวกเรา ซิสเตอร์ไม่รู้จักคำว่าเหนื่อย ซิสเตอร์เป็นแบบอย่างที่ดีที่ควรปฏิบัติตาม แต่บางครั้งพวกเราอาจเป็นเด็กไม่ดี ไม่ตั้งใจเรียนแต่ ซิสเตอร์ก็ยังอภัย ระหว่างสองปีมันทำให้ลึกซึ้งกับความผูกพันของท่านที่มีต่อเรา และสามารถทำให้เราพัฒนาในหลายๆด้าน ไม่ว่าจะเป็นนิสัยใจคอ กิริยามารยาท การพูดจา การเย็บผ้า ความมีน้ำใจเพื่อแผ้วให้กับผู้ที่ด้อยกว่าเรา อันที่ลืมไม่ได้คือการสวดภาวนา รำพึง มันทำให้จิตใจสงบ ซึ่งถ้าไม่ได้มาเรียนที่นี่ ก็คงไม่ได้ทราบและไม่ได้พัฒนาตนเอง แต่ส่วนหนึ่งที่ยากจะบอก คือ การได้รับทุกสิ่งทุกอย่างจากมารีนา เป็นสิ่งที่ดีที่สุดในโลกเลยล่ะ”

2.3 บทวิเคราะห์ และสรุป

ในสังคมของม้งที่ยึดโยงอยู่กับอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ทำให้ผู้หญิงกลายเป็นคนชายขอบของสังคม ไร้ซึ่งอำนาจและตำแหน่งแห่งที่ในสังคม อาจกล่าวได้ว่าระบบ โครงสร้างเศรษฐกิจแบบยังชีพในรูปแบบการทำไร่ นั่น เป็นการนำผู้หญิงไปผูกติดกับพื้นที่การผลิตทางด้านเกษตรของครอบครัวหรือพื้นที่ทำไร่ ความจำเป็นในการจัดหาแรงงานเพิ่มในกระบวนการผลิต ทำให้จารีตประเพณีของม้งกำหนดเงื่อนไขบางอย่าง เช่น เงื่อนไขให้ผู้หญิงม้งที่แต่งงานจะต้องย้ายออกจากครอบครัวพ่อแม่เข้าไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายชายหรือสามี และถือบรรพชนตามฝ่ายชาย รวมทั้งความนิยมในการมีลูกหลายคน และประเพณีที่อนุญาตให้ผู้ชายม้งมีภรรยาได้หลายคน โดยนัยยะนี้ ผู้ชายจึงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ และมีอำนาจเหนือสมาชิกที่เป็นผู้หญิง โดยมีระบบแซ่สกุลเป็นฐานอำนาจที่รองรับสนับสนุนอำนาจของผู้ชาย

นโยบายที่สำคัญในการขยายตัวของการพัฒนาของรัฐ ที่มีผลกระทบกับการเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชน ได้แก่ นโยบายการปลูกพืชทดแทนฝิ่น และนโยบายการจำกัดพื้นที่ทำกินบนพื้นที่สูง อันเป็นผลมาจากการประกาศเขตป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ ผลที่เกิดขึ้น

ทำให้มีการเปลี่ยนระบบโครงสร้างเศรษฐกิจแบบยังชีพในรูปแบบเดิม และการปลูกฝิ่น มาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่ทำให้ต้องพึ่งภายนอกและใช้เงินลงทุนมากขึ้น มีความต้องการรายได้ที่เป็นเงินสดมากขึ้น บางชุมชนได้รับการสนับสนุนให้เปลี่ยนมาปลูกพืชและดอกไม้เมืองหนาว และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ทั้งหมดนี้ แม้ว่าทำให้ผู้หญิงได้รับผลกระทบและถูกทำให้เป็นชายขอบมากขึ้นในกระบวนการพัฒนา

แต่ในอีกด้านหนึ่งเปิดโอกาสและผลักดันให้เยาวชนหญิงส่วนหนึ่งมีโอกาสออกจากชุมชนเข้ามาหางานทำในเมือง เพื่อหาโอกาสใหม่ๆทางเศรษฐกิจ การฝึกอาชีพ และการศึกษาต่อจากระบบ และได้เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับผู้หญิงมีจำนวนหนึ่งมีโอกาสในการสังสมประสบการณ์และต้นทุนในการเพิ่มพลังการต่อรองเชิงอำนาจระหว่างเพศที่อยู่ในชุมชน ในกระบวนการเปิดพื้นที่ใหม่นี้พบว่า “พื้นที่ของผู้หญิง” ที่ช่วยเสริมสร้างพลังอำนาจต่อรองและเป็นต้นทุนที่เข้มแข็งให้กับผู้หญิงที่เป็นลูกสาว ได้แก่ แบบอย่างชีวิตและคำสั่งสอนของแม่ และการอบรมสั่งสอนของนักบวชหญิงที่บ้านมารีนา ซึ่งเป็นเสมือนแม่คนที่สองของผู้หญิงทุกคนที่มีโอกาสเข้าไปเป็น “ลูก (ศิษย์)”

การเสริมสร้างอำนาจของผู้หญิงมิได้เป็นไปเพื่อการมีอำนาจเหนือผู้อื่น ไม่มุ่งการครอบครองเป็นเจ้าของหรือทำลายล้าง แต่เป็นอำนาจในการเปลี่ยนแปลง (Transformative power) ด้วยเหตุนี้ การเสริมสร้างอำนาจให้กับผู้หญิงจึงเป็นการเสริมสร้างอำนาจแบบนี้จากผู้หญิงโดยเฉพาะจากปริมณฑลของ “ความเป็นแม่” (Rich อ้างในกาญจนา แก้วเทพ, 2535)

ในบทต่อไปจะได้อธิบายถึงกรณีตัวอย่างของผู้หญิงมี 4 คนที่ผ่านการอบรมจากบ้านมารีนา และได้เปิดพื้นที่ในการต่อรองของผู้หญิง ในบริบทที่หลากหลายของสังคมที่เน้นชายเป็นใหญ่